

ДР ОСИП НАЗРУК

**В БУДАПЕШТІ
НА
34 ЕВХАРИСТІЙНОМУ
КОНГРЕСІ**

ОСИП НАЗРУК

В Будапешті

*Вражіння і думки з 34-го Евхаристійного
Конгресу в травні 1938 р.*

Л Ї В І В

1 9 3 8

Накладом УКО (Української Католическої Організації).

Відбитка з „Нової Зорі“.

Друкарня „Графія”, Львів, вул. Тиха 5. Тел. 202-83

На 34-ий Евхаристійний Конгрес

Вражіння і думки з дороги.

Зміст: — Одна сердечність у Славську. — Уваги про словянську вдачу на тлі борщу в Лавочнім. — Таємниця вивожених грошей. — На північнім склоні Карпат дощ, а на полудневім ще й сніг... — Дещо про свободу рухів за влади монархів і тепер. — Про воду й оливу та про надписи на урядах. — Про нашу державу і малого хлопчика. — Страшний спомин з тюрми у Міскульчі. — Порядок між мадярськими католиками. — Чи Преосв. Бучко спізвився, чи поїзд поспішився? — Чому я втік від фотографії? — Як виглядала призначена мені квартира і пані дому? —

Перший раз в житті пишу по мадярськи...

Сим разом їзда була з перешкодами.

Кілька днів перед виїздом до Будапешту вернувся я з Варшави з грипою і ліг. Горячка 40°. Значить, як на мій вік висока. А тут уже всі належитости їзди на конгрес заплачені!.. Отже нехай діється Божа воля! Треба їхати. Горячка впала до 37 і пів. Лікар каже, що як упаде до 37.2 і як буду чути ся бадьоро, то можна їхати. Думки інших учених поділені на три часті. Вдома дипломатично здержуються від вислову своєї думки, а всі інші близькі і знакомі поділилися на 2 табори: одні кажуть їхати, другі не їхати по грипі. Коли горячка впала до 37.2, я рішився їхати в надії, що як тільки переїду головний карпатський хребет, погода стане соняшна й буде тепло.

Дня 25. V. о год. 7 рано всів я до поїзду, що мав два вагони призначені для учасників конгресу. Вже здалека чую енергійний голос організатора прогульки о. Ір. Назарка ЧСВВ. Показує мені мое місце в вагоні, заздалегідь призначене номером 32.

Вагони заповнюються. О год. 7.15 рано поїзд рушає.

Студінь більшає. Не дивниця: наближаємося щораз більше до гір. Але всі потішаємо себе, що як тільки переїдемо головний хребет Карпат, то буде тепло.

Першого сильнішого вражіння знаємо у Славську: залізничий урядник придивившись нашим жовто-синім кокардкам, не стісняючись нормалізацією (яку м. і. я грішний кілька літ пропагував!), крикнув до нас голосно:

— „A szlag by was traf!..”

Дивно булоби в сих часах не почути такого сердечного бажання на своїй рідній землі. Отже підбадьорені ним їдемо далі.

В Лавочнім мали нас ждати з обідом.

Наперед заповілося, щоб ресторан на двірці приготував тільки то обідів. І він приготував. Борщ був навіть дуже добрий. Які були дальші потрави, не знаю, бо один одинокий слуга, що розносив потрави, не міг собі дати ради і багато нас не дістало інших страв, а де хто й борщу не дістав. Словянське племя (і то все, де воно не жилоб) мусить діставати докладні прикази і припоручення. Не вистарчить сказати Словянинові: „Приготови обід на 50 осіб”, але треба йому ще сказати: „і приготови тільки людей обслуги, щоб могли за годину видати тих 50 обідів, бо залізниця довше не жде”. Як не додати аргументу „бо залізниця довше не жде”, то Словя-

нин також не приготує служби: він просто за ліниво думає. І так є від найдрібніших до найважливіших справ. От нпр. вся українська політика в краю і загранична — не має ні одного незалежного органу в чужій мові, хочби квартальника! А поставити його дуже легко. І без нього буквально ніякої політики вести не можна. Всі це знають і виконати можуть, а за ліниві, щоб виконати!

В Лавочнім перед переходом границі люди конопаються справою грошей. Ніхто не знає, кільки грошей можна з собою везти. Кождий запитаний урядник подає іншу квоту: від 5 зл. до 20 зл. Люди бігають, депонують різні квоти, депонують по 2 рази, словом, типове словянське замішання. Воно буває більше тільки між Німцями, коли вони не мають провідника.

За Лавочним — Опірець. Громада наших людей під проводом священика вийшла прашати своє паломництво: уставилася близько залізничного шляху і махає хустинками, махає руками. Богато жіноцтва. Священики благословлять людей з вікон. Робиться нам приємно на душі. А холодний дощ ні на мить не перестає січи.

Нарешті поїзд переїхав найвисший хребет карпатських гір — і ми відітхнули на думку, що зараз побачимо від полудня блиск золотого сонця і що бодай перестане падати дощ. А тут як не заку-

рядяться гори! Як пічне падати дощ! Гірше ніж на галицькім боці!... А во сніг, крикнув хтось. Дивлюся й очам своїм не вірю: на узбіччах верхів біліють довгі смуги біленького снігу. На галицькім боці, хоч се північний бік Карпат, ми ніякого снігу ніде не бачили, — а тут сніг по горах куди оком глянути! Диво тай тільки. А студінь така, що наші інтелігенти загально зачинають признавати розум мужикам, які навіть в літі не покидаються кожухів.

— Добре мені жінка радила брати кожушок, чути з одного кута.

— А мені казала брати зимове пальто, та я не послухав, бо думав, що на Угорщині буде горячо...

Показують навіть такого, що взяв білий солом'яний капелюх...

А тут так студено, що дехто аж синіє.

Та що я буду діяти по такій тяжкій грипі, подумав я. Коли сю подорож видержу без тяжших наслідків, то вже не так скоро захорую, думаю. А тут по ногах тягне студіню. Скидаю з себе літну нагортку й обвиваю ноги. Та й на студінь ніг не помагає і по плечах студінь тягне ще більше. Купивби я якийсь коц (ліжник) на першій лучшій стації. Ба, коли гроші треба було здепонувати на границі. Як живу не їхав я ще без грошей. Аж тепер. Обурення мое росте. Пригадалася мені моя молодість, коли я всею си-

лою агітував проти монархізму, — хоч за нього мали ми свободу, про яку й не снилося теперішньому поколінню, що виростає в повоєнних республіках.

Кому тоді приходило на думку, гроші відбирати в подорожних? Ти міг везти мільйони, навіть у золоті і сріблі, в діамантах і перлах. Державна влада монархів тільки охороняла тебе. А паспортів не треба було взагалі ніяких (крім Росії й Туреччини). Бери бувало тільки шапку на голову і гроші в кишеню — та їдь, куди хочеш. По всіх державах Європи й Америки. Дослівно без ніяких паспортів і віз...

Слідуючі покоління будуть іще завзято боротися за таку свободу рухів.

„Patrzcie, patrzcie, ruskie napisy!”

Так зі здивуванням заговорили польські паломники на вид українських надписів на двірцях по чеськім боці. А їхало точно тільки само польських паломників, що й наших: по 58. Не було між ними по дорозі майже ніяких звязків: як олива й вода віддільно біля себе „сусіднують”. За увесь час їзди туди й назад закріпив я 2 візити Поляків у нас, нашої візити у них не бачив я ні одної. Такі відносини між католиками, що їдуть на прощу... Не дивота — по таких „вислідах” спроби замирення...

А ті наші надписи на залізничних двірцях роблять і на нас велике вражіння: на старших між нами тому, що ми

ще памятаємо як ми мали скрізь надписи по своєму і в Галичині та на Буковині, за німецько-австрійської влади, — а на молодших тому, що вони ще не бачили своїх надписів на урядах. Правда, ті надписи неоднотайні: декуди вони чисто українські, декуди писані язичієм або й по російськи. Та вже наші букви веселять наші очі.

На станції Воловець сідає б. протоігумен ЧСВВ о. Ст. Решетило з двома монахами. Радісні привітання. Гостина. Вони їдуть лише якийсь час з нами.

Коло год. 4.40 пополудні доїхали ми до Мукачева. Над ним на останнім відприску Карпат знімається прегарний замок. В нім я в часі війни мешкав цілий місяць і там написав я мою найбільшу книжку про наших Стрільців. Тому літ 23. Якже скоро йде час!

Між нашими людьми йде безупину дискусія про наші справи. Каже хтось: „Така гарна наша країна і такий здоровий нарід живе на ній і так багато його, — а ми ніде своєї держави не маємо!”

— Провідна верства винна.

— Чого ви властиво хочете? Таж іще за нашої памяти нікому й не снилася своя держава! А як тільки наше покоління заговорило про свою державу, то таки зараз ми її здобули. Що не вдержали, се вже інша справа.

— А чули ви про дискусію, яку ми мали недавно на одній зі станцій Закар-

паття з малим школярем?

— Якаж то була дискусія?

— Та він казав, що тут є 70% Русинів, а тільки 30% Українців.

— О, маєте. І говоріть з ними про свою державу, коли тойсам нарід всіляко себе називає і жереться над своїм власним іменем!

— Ті, що голосували за „руськими” підручниками в школах, вже бойкотують науку з тих підручників, як побачили, що дістали московські книжки.

— Взагалі з назви не треба робити талізмана, таж мають і інші народи по пару назв, нпр. Жиди, Греки, Англійці — і не сваряться над тим.

Якась гарна стація з чудовим парком біля неї, але надпису стації не видно, бо поїзд стояв оподалік. Виходжу, щоб завітися скорим ходженням попри вагон. Не маю грошей, щоб купити собі навіть чаю. А студінь така, що журюся, як я по своїй недузї перебуду ніч, коли ще більше постуденіє. Здається, се Міскульч. Тут у 1914 р. сидів я в тюрмі з галицькими москвофілами. Везли нас до Талергофу і тут держали якийсь час. В жахливім натовпі, хорих на холеру і червінку разом зі здоровими. Памятаю, як ми лежали покотом на долівці в тюрмі і як хорі на холеру блювали біля нас і на декого з нас. Страшний то був час.

А ніч помалу надтягає і з нею холод більшає.

— Страбичево, тут живе наш Остап-чук, каже хтось з наших.

— Ще живе?

— Так.

Памятають люди публичну роботу, хоч і не була вона така якслід.

А холодна ніч таки надтягає. Обтуливши ноги як лише було можна легкою літною загорткою, пробую задрімати. І так куняю аж до рана.

Коло 5-ої рано буджуся з півсну. Чуюся не зле. Значить, чоловік більше витривалий, ніж сам думає.

Видно якусь гарну оселю. Се щось таке як нпр. Бруховичі коло Львова, каже хтось.

Ще поля — і Будапешт.

Двірєць елегантний. Знаю його з давніших часів. Дижур функціонує знаменито. Маю на думці місцеву катол. організацію Мадярів. Є їх скавти в одностроях, є й пані з відзнаками, що говорять різними мовами (а не треба забувати, що се 5 год. рано). При наших заграничних паспортах маємо спеціальні карти, призначені для шоферів авт: даєш таку карту і він везе тебе до помешкання, яке тобі заздалегідь приділено. Вже передтим кожний одержав окрему книжечку, де вписана адреса його помешкання і в котрій має купони на снідання, обіди й вечері в призначенім для нього ресторані. Все згори заплачене.

Вже польська група давно відїхала, вже взагалі відїхала вся публіка, що приїхала нашим поїздом, а ми товпою стоїмо в великім вестибулю головного двірця. Кажуть, що Преосв. Бучко має по нас вийти на двірець. Вправді не розумію, на що Єпископа трудити о 5 год. рано, коли маємо побачитися відповідно до програми, але годі: не будуж розводити критики на головнім двірці в Будапешті, отже жду. Час минає. Ми стоїмо. І ріжні слухи зачинають кружляти: одні кажуть, що то Преосв. Бучко спізнився, другі кажуть, що то поїзд поспішився і то на цілої пів години. Треті кажуть... але пощо всьо оповідати?

Вкінці довідуємося, що о. Назарко ЧСВВ пішов до телефону, будити Єпископа. Тут „думки учених поділилися”, як звичайно. Одні кажуть, що добре робить, що будить Єпископа, другі, що зле. Дехто звертається й до мене, що я кажу. Я відповідаю, що напишу про все в „Новій Зорі”.

Нарешті замаячила червень — у вестибулі зявився Преосв. Бучко. Ми всі дійсно врадувалися, бо люди вже на нас зачали зглядатися, чого стоїмо.

По привітаннях знов думки учених поділилися, — сим разом на три часті: одні були за тим, аби ми сфотографувалися групою перед головним двірцем, другі були за тим, що се непотрібне, а треті взагалі не вдавалися в дискусію,

мабуть тому, що дуже хотіли спати. Я належав до третьої групи. Зловивши молодого василіянина з моїх околиць о. С., який мав призначене помешкання разом зі мною, та ще одного учасника Конгресу, якому було по дорозі з нами, звернувся я до молодой пані з відзнакою й запитав її, чи розуміє по німецьки. Коли вона відповіла, що розуміє, попросив я її, щоб була ласкава показати нам авто, призначене до їзди в ту сторону, де нас трьох має помешкання, що вона радо зробила.

А до збірної фотографії розуміється не дійшло, бо то не скоро можна уставити групу, особливо коли люди так хочуть спати, що аж з ніг валяться. Тай чому якраз тут фотографуватися?

Ми їхали довго якоюсь гарною і чистою дільницею Будапешту з віллями. По дорозі висів наш товариш, а нас шофер довів перед дім ч. 83 при вул. Американській і став. Висідаємо.

Наше помешкання в партері. Я дякую Богу, що бодай кілька днів не муситиму драпатися по сходах поверхів.

Дзвонимо. Тихо. Ждемо і дзвонимо щераз.

Виходить старша, сивава вже пані, але ще з гарним обличчям, середного росту, в чорнім одязі і каже до нас досить добре по німецьки, але з виразним мадярським акцентом, що вже не споді-

валася милих гостей: видно ми так довго ждали на двірці.

Впровадила нас до чистенької кімнати з двома ліжками, розложеними „до сну”. Меблі шкіряні, солідні. Бібліотечка в оскленій шафі, вся мадярська з виїмком одного: „Гебетбух’у”, Пфістера. Майже всі книжки в оправі з золоченими витисками. Значить, ми в інтелігентнім домі. Цікаво, що се за інцелігенція.

На стіні образи: самі світські, портрети і студії з природи, особливо гарні два коні і орка 4 волами. Чи не дідичка?

Над ліжком деревляний, окований хрест з Розп’яттям, на нім дві вервиці з дрібними пацьорками.

Креденс з білою і кольоровою посудиною. Виключно мадярські газети на столі. Стінний старосвітський годинник тикає.

Між образами на стіні бачу один старий, мабуть на полотні, що місцями позатікало, в середині лицарський герб, довкруги латинський надпис. З нього бачу, що се герб предків пані дому, а не її мужа, бо ім’я її по нім словянське, на „ски”, а ім’я предків її чисто мадярське.

Входить пані дому з мельдунковими картами і заставши мене при огляданні її гербу, пояснює мені по німецьки так як я й додумався. Її рід з півночі Угорщини, з липтавської землі, але й покійний чоловік її був шляхотського роду. Помер на сухоти в молодім віці, мав 30 і

пару років, оставив їй п'ятеро дітей. Виховала їх сама, троє вже на становищах, а один синок помер. Маєток був гарний. Одна дочка за аптикарем при недалекої улиці, поводитьсь їй дуже гарно, друга учителька, але без посади, бо такі тепер часи настали, що трудно за роботу. А вона сама знайшла собі бюрову працю і виїздить чверть по 7-ій до роботи. Може нам дати снідання? Вона нічого не схоче за снідання. Може купіль?

Дякуємо за все, показуємо готові карти з заплаченим харчем.

Зачинаємо спільними силами виповняти мельдунковий квестіонар. Не легка се річ, бо всі питання виключно по мадярськи. А пані дому хоч звичайну розмову вела досить можливо по німецьки, то технічних зворотів квестіонаря перекласти не могла. Та сяк-так при допомозі словаря, який я привіз з собою, якось ми виповнили той квестіонар. Тільки раз його звернули до поправки з уряду, щоб написати число паспорту. Писав я перший раз в життю по мадярськи під диктатом тої пані, писав як міг.

Бачу, що пані говірка, отже питаю її, чи її чоловік був Слов'янин. Ні, каже, тільки назвисько мав слов'янське, але був мадярським типом з вигляду. Показує фотографію. Дійсно, має рацію.

Сухоти. Гм... В Будапешті видно багато сухітничих типів і то Мадярів з вигляду. Чи се не той самий процес, який у

Півн. Америці сильно прорідив прекрасні племена Індіан: за скоро з кочовничого життя перейшли до осілого. І Мадяри кочували ще в 13 ст. Се не так дуже давно.

Пані дому дає нам ключі і від кімнати і від входових дверей її помешкання, своїх убікацій зовсім не замикає і виходить: видно має повне довіря до учасників конгресу. Служби нема ніякої, всі діти на своїх помешканнях, нема й тої дочки, що без посади.

А перед відходом просить мого співльокатора священика, щоб помолився за здоровля одного її недужого сина. Каже його ім'я. І додає, що він хорий на інфлюенцу. Але якось так натискає назву тої недуги, що мимохіть думаю собі: „Хто знає, чи се інфлюенца... Помер же його тато на сухоти і то зараз по 30-ці”.

Замикаємо вікна, замикаємо двері й відходимо. По дорозі відвідуємо дві наші пані зі Львова, що приїхали разом з нами і дістали помешкання недалеко від нас при вул. Дярмат. Якже вони втішилися нами, бо не могли ніяк виповнити мельдункового квестіонаря: їх господарі, молоде, дійсно гарне подружжя, говорить тільки по мадярськи. Виповнили ми їм по мадярськи їх квестіонарі. Тут пані дому струнка, висока, справді гарна і темпераментна, — але очевидно бездітна.

Над синім Дунаєм

Зміст: На торжестві дітей я не бачив дітей. — Про перепелиць і про наших дівчат. — Словаки з таблицею, наші без таблиці. — Чому наші люди з Закарпаття не лучаться з нами в одну секцію. — Чи „Стефан” те саме що „Іштван”? — Що значить „пять мінут” у патріота? — Не пускають нас до церкви Іштвана. — Чому ми не могли бути на 1-м пленарнім засіданні? — Щира похвала малярській поліції. — Ми під опікою вимовної Мадярки, на якій добре виходимо. — Як виглядала величава процесія, що йшла до Дунаю? — Що діялося на самім Дунаю.

Їдемо трамваями на снідання до „свого” ресторану і відти на „Площу Героїв”, де відбувається велике торжество Причастя дітей.

Легко вам сказати „Площа Героїв”, але зовсім не легко дістатися до неї, коли в чужім місті не знаєте мови ні навіть імени тої площі по мадярськи. Та якось ми довідалися, що „герої” значить „гешенек” і дійшли. Тяжко було, бо горячо, але якось дійшли.

Дітей щоправда ми не бачили, бо зникали в великанським натовпі учасників конгресу, але Богослуження було величаве, перед високо збудованим вівтарем. А голосники передавали що треба на всю площу й великі естради.

Хоч як вони були битком забиті, то звертала на себе загальну увагу група 10 дівчат: гарних, здорових, в прекрасно вишиваних сорочках і національних одягах, їх довгі бинди-стяжки різних кольорів повіваючи на вітрі манили очі.

Чиї се були дівчата?

Розуміється, що наші. Мабуть з Закарпаття. Годі було ближче добитися до них. Що за здорове плем'я! І яке дійсно

гарне між народами світа сего. Ба, коли йому тяжко організуватися. Я певний, що й отся прекрасна група наших дівчат прийшла сюди, прилинула, і на естраду вийшла зовсім таксамо як летить група перепеличок. Не у рядах, а купою. Бо ніби чому наші жінки мають мати більший і сильніший нахил до організованості, коли 6 наших муштин трудно устави-ти в два ряди. Таке вже плем'я. Воно ще довго буде бите, заки його провідна верства не виробить в собі нахилу, я сказавби налогу до абсолютної організованості. А се полягає на докладнім передуманні всего і підготовці порядку заздальгідь: особливоз на доцільности всяких збірних зусиль. Нпр. на що, в якій цілі будити рано Епископа, щоб до-конче виходив до групи 50 паломників, з якою й так має незабаром побачитися?

Оглядаю докладніше „Площу Геро-їв”, на якій під голим небом мають від-буватися торжества Евхаристійного Кон-гресу. На переді вівтар, високо-високо. Праворуч і ліворуч два будинки в грець-кім стилі. Се два музеї, збудовані поді-бно як у Відні. Поміж тим і докруги ам-фітеатрально уставлені великанські три-буни, битком набиті людьми. Вони з ці-лого світа: релігія їх притягнула сюди, мимо всего ще таки найбільша сила, яка діє в людстві. Поміж чужинцями видно ряди Малярів, що сидять на лавках. Пі-знаю їх по вигляді і по мові. Хоч як вони

вимишані, то значить хоч багато крови інших племен всякнуло в них, то все таки видно по них расу, зовсім інакшу від інших.

Мої думки перервав похід Словаків, з таблицею, на якій виразно виписано „Словаки”, розуміється латинкою. Строї їх дівчат дуже гарні, але наша групка дівчат таки більше кольористична в до-брім того слова значінні, більше рухлива, більше темпераментна і більше звертає на себе увагу. Тільки ніхто не знає, що се за група, бо не має ні прапора, ні таблиці. Просто прилетіла сюди як купочка перепелиць. Гарна, але тільки й усього, бо незорганізована й нема в ній скристалізованої думки про потребу репрезентувати націю, хоч має всі дані на те. Ще й які дані! Та що з того?

Хтось з наших каже мені з боку: „А знаєте, говорять, що наші з Закарпаття, з дієцезії Преосв. Стойки приїхали в силі 600 чи навіть 800 людей — і не прийдуть на нашу секцію, а прилучаться до чеської”.

Хтось другий каже:

— „Сеж неможливе!”

— „Та чому неможливе?”

— „Я гадаю, що навіть певне...”

Хтось інший питає:

— „Та чому певне?”

— „Бо Преосв. Стойка заборонив...”

По Богослуженні виходимо з Площі Героїв і йдемо до церкви св. Стефана. По

дорозі думки між ученими, як звичайно, поділені: одні між нами кажуть, що Стефан по мадярськи Іштван а другі, що таки Стефан. До згоди не прийшло, а наслідок того був такий, що ми баламутили по дорозі мадярських поліцаїв, яких питали, куди йдеться до церкви св. Стефана. Один питає по німецьки, куди до церкви св. Стефана, з чого Мадяр розуміє тільки слово „Стефан”. З другого табора, який переконаний, що Стефан по мадярськи „Іштван”, лунає слово „Іштван”. Ба, коли перший табір, відповідно до свого переконання, голосно перечить, кажучи „нінч Іштван!” І крутить головами у „відповідний” спосіб. Мадярські поліцаї збиті з пантелику тільки руки розводять.

Нарешті зустрічаємо якогось старого Німця чи Жида. Він рішив спір між нашими ученими, кажучи, що Стефан і Іштван се тесаме ім'я і взявся нас провадити, впевняючи, що до церкви св. Стефана нема більше як 10—15 минут ходу. Щож, думаємо, не багато. І йдемо.

Сонце пражить, товпа пливе такою збитою масою, що трудно нам у ній купити держатися, але якось сунемо вперед. Ноги пашать.

Минає пів години, а св. Стефана як не видно так не видно. Наш провідник раз-у-раз потішає нас, що за 5 хвиль будемо на місци.

Минає 10 минут, а він — передає нас

свому стрічному знакомому, що йде в потрібнім нам напрямі!

Само полудне, сонце жаром сипле нам на голови, а розігріте каміння хідників підігріває нам підошви наших утомлених ніг. Мужчини зачинають бунтуватися, а жінки витреваліші: йдуть терпеливо далі. Особливо одна з наших пань, мала, дрібна, з вигляду подібніська до Японки, асистує коло самого провідника і тягне нас всіх.

Минає ще пів години. Наш провідник, що ввесь час душив нас ілюзією недалекої цілі („5 минут”), — передає нас третьому! А той знов нам каже, що треба йти ще „5 або 10 минут”!...

Було вже зовсім ясно, що Мадяри дурили нас з патріотизму: були переконані, що як скажуть нам правду, то ми махнемо рукою і не підемо, а потому щось інше захопить нашу увагу і так не оглянемо їх памяткової церкви. Отже тому говорили раз-у-раз про 5 минут!

Та всяка терпеливість має свій кінець. Ми розуміється могли їхати двома автами (в Будапешті авта дешеві), якби нам були відразу сказали, що треба так далеко йти. Та ба. Отже кажу до наших і до провідника, що йдемо вже добру годину, все тягнені обіцянкою, що за 5 минут побачимо церкву св. Стефана: коли відси за 5 минут не буде її, то дякуємо за провід і далі ідемо.

Минуло 5 минут, церкви не видно.

Але наша пані „Японка” як не зачне домагатися, щоб „додати” ще 5 останніх минут! Годі з жінками сваритися серед чужого міста, уступаємо. І нарешті за 5 минут бачимо вежу церкви. Ще пару минут — і ми ніг не чуючи доходимо до церкви св. Стефана (Іштвана).

А тут нова заковика, цивілів не пускають до самої церкви, тільки священиків, де вони мають молитися в своїм наміренні. Маєш! По таких трудах!... Якось впустили нас мадярські пластуни, але тільки до бічної каплиці. Добре, що хоч сісти було де. Півокругла каплиця помітна хіба тим, що кольори її притінені. На той вид все стає переді мною питання, чому старі кляси населення люблять притінені кольори і чому простий наряд любується в ярих красках?

Можна собі уявити нашу втому по таким марші в часі найбільшої спеки і по неспаній ночі. Отже коли ми зіли обід, то вернувшись до дому вже таки добре з полудня, заснули камяним сном. Я збудився о год. пів до шестої вечером і тричі будив свого молодшого співльокатора, що потребував сну ще більше ніж я.

Річ ясна, що ми не могли бути на 1-м пленарнім засіданні конгресу, яке почалося о год. 4 попол. На таких конгресах навіть здорові учасники їх можуть опанувати найбільше 2 імпрези денно: одну до полудня, другу сполудня. А ми мали визначені чотири і то по неспа-

ній ночі: 1) Богослуження для дітей, 2) Відвідини церкви св. Стефана, 3) Перше пленарне засідання, 4) Участь у великій процесії на Дунаю вечером. При найлучшій волі могли ми взяти участь лише в трьох. І то завдячуємо лиш якійсь мадярській подружній парі, яку ми випадком зустріли в трамваї, що ми встигли добитися до таких місць, де могли обсервувати дійсно прекрасну водну процесію з надзвичайно оригінальним освітленням.

Вправді молода Мадярка, яка нас провадила зі своїм чоловіком, була дуже вимовна й резолютна, а все таки треба подивляти поліцію, яка ні разу не стратила терпцю, хоч ми багато разів мусіли переходити заборонені місця, щоб дістатися на беріг Дунаю. Все повторялася та сама сцена — поліція не пускає, наша Мадярка виголошує до поліцаїв коротку але живу промову, поліцаї оглядають наші легітимації й перепускають нас через свої кордони. І так ми посувалися все даліше, переслідувані зависними поглядами тих, що їх поліція не перепускала. Натовп неймовірний, але притім панувала велика тиша.

Сам похід зачався точно о год. 8-ій веч., коли папський легат кардинал Пачеллі в золотім орнаті з монстранцією в руках появився в головних дверях столичної катедри. Похід отвирав відділ кінної поліції, далі йшла почесна сторо-

жа з музикою. За нею несли процесійний хрест. За ним ішли монахи різних Чинів, причім нашому старому Чинові св. Василя Великого призначили дуже почесне місце перед Чинами значно більшими. Далі йшло багато білого духовенства і маса церковних достойників з різних країв і народів, вкінці єпископи й архієпископи. За ними йшли співаки в білих одягах („Схоля канторум Сабарієнзіс”) і „клерус паратус” з 12 єпископами Угорщини. Кожний член процесії держав свічку в руці. В самій середині походу йшов папський легат кардинал Пачеллі з монстранцією під величавим бальдахімом. Праворуч бальдахіму йшов сенат будапештєнського університету (ректор др Кенез), ліворуч міська рада (бурмистр др Сенді). Коло легата йшли кардинали, кожний з двома пралатами і двома світськими достойниками. На переді йшов старенький архієпископ Неаполю, кардинал Аскалезі. Шість метрів довгі пурпурові мантилі кардиналів несли їх духовники. Похід кардиналів замикав як господар примас Угорщини Шереді. За ним ішов титул. архієпископ Ротта, папський нунцій у Будапешті зі світськими членами підготовного Виділу Конгресу. Процесію замикав відділ кінної поліції.

Процесійний похід посувався поважно під звуки органів базиліки (їх грімкоговорителі розносили по всім місті) і

вулицею Зрінія та через площу цісаря Франца Йосифа коло год. 8.30 веч. дійшов до берега Дунаю в місци, де стояв ясно освітлений паровий корабель ім. Св. Стефана („Сент Іштван”). На ній була скляна каплиця, приготована для Найсвятіших Дарів. До неї підійшов папський легат з монстранцією.

Інші кораблі, що мали брати участь у водній процесії по Дунаю, вже передтим обсадили духовні і монахині різних Згромаджень та чужі делегації, між ними й українська. Ввесь час незлічими товпи народа співали релігійні пісні, а в перервах священики різних народів виголошували коротенькі проповіді в рідній мові (української я не чув).

Високо над Дунаєм пишаються палати Габсбургів і біля них стара цитаделя, з якої 5 великих рефлекторів кидає світло на Дунай і на маси народа, що облягли його. По тих горах бігав як дитина малими ніжками ще наш король Данило, що тут виховувався...

Над Дунаєм піднялася синя ракета на знак, що починається водна процесія. Зазвеніли фанфари — і прекрасно освітлений корабель „Св. Стефан” повагом зачав плисти по воді. На ній блищить великанська монстранція. Разом з ним помалу сунуть по Дунаю серед ночі і світлелі інші моторові судна. На середущім великий ясно освітлений хрест, а на

бічних палахкотять великанські лучива (смолоскипи) на високих свічниках.

На дунайських мостах великі ясно освітлені чаші і святі Гостії.

В ріжних мовах лунають короткі проповіді, виголошувані грімкоговорителями. В міжчасі співають релігійні пісні.

Нараз загуділи сирени всіх кораблів на Дунаю: Папський легат підніс монстранцію і благословить всі чотири сторони світа. А дзвони всіх церков дзвонять, дзвонять, дзвонять...

Прекрасне великанське торжество водної процесії добігає кінця. Година пів до 12 ночі. На високій цитаделі над Дунаєм заблестів освітлений електрикою величезний папський хрест і випущено штучне світло („Фаєрверк”) дивної краси. Воно світило коло 15 минут — і тим закінчилася чудова маніфестація на хвалу Божу серед незвичайних світел темної ночі на філюючих водах Дунаю.

Не знаю місця, де можна булоб урядити рівно гарне торжество в честь Спасителя, — хіба наш величавий Київ „на горах над Дніпром”.

В Будапешті

Зміст: Справність мадярської поліції. — Спомини про велике нещастя на Евхаристійнім Конгресі в Шікаго. — Чому ми мусіли пішки йти довго нічю по Будапешті, хоч були дуже втовлені. — Веселі і сумні події в Українській Секції 34-го Евхаристійного Конгресу в Будапешті. — Чому саля для неї була рівночасно за велика і за мала? — Чому православя на Закарпатті кріпне щораз більше? — Зміст промов трьох церковних Достойників: Преосв. Івана Бучка зі Львова, Преосв. Николая Чарнецького з Волині і Впр. О. Кан. Балого, пароха з Будапешту. — Чому пані Е. Шаркова зі Львова не виголосила свого реферату?

Відворот знад Дунаю.

Коли скінчилася прекрасна водна процесія на Дунаю, була вже близько північ. Величезні маси людей рушили до виходу, зникаючись терасами знад Дунаю та вливаючись густими лавами в улиці Будапешту.

Мабуть кождий член недержавної нації і мабуть кождий член пригнобленої класи має своєрідну нехоть до поліції. Але на вид великої справности і дуже великої та тактовної праці мадярської поліції в часі 34-го Евхаристійного Конгресу можна було набрати щирого подиву для організації тої установи, бо се не шутка, без крику, без вереску, без тратування і лхання людей, без пригод, без побоїв і без ран так покермувати тими великанськими людськими масами, щоб вони спокійно і в порядку відплили куди кому треба і розійшлися по місті. А не вільно забувати, що заки ті маси вийшли з дунайських терас минула північ. Значить, кождий спішився до дому. А не всіж ідуть в однім напрямі. В таким

поспіху і суматосі серед ночі дуже легко може прийти до нещастя...

Памятаю одно велике нещастя на Евхаристійнім Конгресі в Шікагу, в яким я брав участь. Те нещастя скоїлося серед білого дня. Погода була прекрасна. Та коли вже кінчилася остання процесія, небо нагло затягнулося чорними хмарами і люнула з них велика злива з градом. Міліонова маса паломників рушила мов повідь в напрямі до залізничного двірця, щоб схоронитися перед зливою, хоч не було в тім властиво ніякої цілі, бо злива була така, що всі відразу перемокли до нитки і могли вже спокійно йти, куди кому треба. А в Шікагу сходиться близько 40 залізничних ліній, отже рух поїздів на двірці шалений. День і ніч безуговку надходять і відходять поїзди. Хтось з урядників побачивши як в напрямі до двірця скоро напливає великанська маса людей, гнана сильною тучею, зі страху, щоб та маса не залила перонів і не попала під колеса раз-у-раз надходячих поїздів, казав замкнути брами залізничного двірця. Приказ виконано. Та хоч се охоронило перед одним нещастям, викликало друге нещастя: маса, що йшла з розгоном, не могла вже спинитися. Передні ряди її, притиснені до брам і мурів напором дальшої товпи, в короткім часі мали поломані ребра і потріскані черепи голов. Катастрофа була страшна: коло 100 трупів і багато ранених...

Памятаючи про ту жахливу катастрофу в Шікагу, я в Будапешті заздалегідь зачав вицофуватися з маси і те саме порадив зробити знакомим, що були зі мною. Вони послушали і ми свobodно без натовпу видісталися знад Дунаю, ще заки опівночі рушилися непереглядні товпи паломників. На щастя і вони перейшли потому спокійно, мабуть головню тому, що поліція спинила рух трамваїв в тій части міста. Без того великі маси народу булиб здобували приступом трамваї і нещастя могло було лучитися не в однім місці. А так маси людей мусіли вправді йти пішки і то довго, але не було ніякого нещастя.

І наша групка мусіла довго йти пішки, аж до східного (головного) залізничного двірця: „Келеті Паляй Удвар”. Наші пані, що йшли з нами, сим разом показали менше витревалі ніж мужчини. Можливо тому, що жінки більше відчують вражіння, а велика процесія на Дунаю давала дуже багато переймаючих вражінь, що зуживають енергію делікатних глядачок. Та не було іншої ради, бо по дорозі не стрінули ми ніякого трамваю і ніякого вільного авта.¹⁾ Сильно

¹⁾ Гроші в Будапешті ми вже мали, бо ще в залізниці на малярській території виплатив провід паломництва кождому до максимальної висоти 95 пенгів тільки угорських грошей, кільки хто у Львові зложив рівновартости. Тільки в переїзді через Чехословаччину були ми без грошей, хіба що хто сховав гроші на своє ризико.

втомлені дійшли ми якось під проводом згаданої мадярської пари до „Келеті Удвару” і відти вже трамваєм могли доїхати майже до дому. Було вже не дуже далеко до вчасного ранка. Втома моя була така велика, що я не міг відразу заснути.

Українська Секція на 34-ім
Евхаристійнім Конгресі
в Будапешті.

На день 27. V. 1938 на год. 11 перед пол. визначено перше засідання української секції Евхаристійного Конгресу в Будапешті, в салі кіна „Гомер” при вул. св. Герміна (наголос на першій складі). Реферувати мав о. Іриней Назарко ЧСВВ на тему „Евхаристія й культура”. Реферат сей вже вийшов був друком в „Добрім Пастирі” та окремою відбиткою.²⁾

Входжу на салю. Публики як на таку салю мало, майже самі Галичани, з виїмком двох оо. Василіян родом з Закарпаття. А булоб сеї салі замало, якби прийшли були наші закарпатські брати, що приїхали спеціальним поїздом всилі 800 людей. Ходять слухи, що оден з наших Єпископів на Закарпатті заборонив їм

²⁾ о. Іриней Назарко ЧСВВ: Евхаристія й культура. Накладом Марійського Товариства Молоді у Львові. Зміст: Вступ, Евхаристія й культура серця, Пресвята Евхаристія й зверхня культура, Культ Пресвятої Евхаристії на українських землях, Вплив Пресв. Евхаристії на українську культуру. Сторін 37, формат 17 × 34 см.

взяти участь в українській секції та наказав прилучитися до секції чехословацької.

Перед отворенням засідання познакомлююся з деякими Українцями замешкалими в Будапешті, що мають звязки з закарпатською Русю. Вони інформують мене, що на Закарпатті православя між Українцями кріпшає, щораз більше організується й укріплюється. Хтось з боку каже:

— Гм, та не дивота, коли таку „політику” ведеться супроти власного народу з католицької сторони...

А другий голос:

— Цікаво хто порадив Епископови Стойці забороняти нашим людям брати участь у своїй національній секції?

Говоримо про се й те, ждучи на двох Преосв. Владик галицького походження, які ще не скінчили торжественних відправ. Та о год. 11.45 о. Назарко відкриває засідання секції. Президія зложена з о. ігумена Бараника ЧСВВ (Дрогобич) і з мене (Львів), секретаріювали Впр. о. Хомин (Львів) і о. др В. Голинський (Перемишль). Мені припала честь витати іменем президії трох наших церковних Достойників, що о год. 12 увійшли на сальо: Преосв. Бучка (Львів), Преосв. Чарнецького (Волинь) і місцевого греко-катол. пароха одної з двох гр.-катол. парохій в Будапешті, о. кан. Балоба. Я

вітаючи їх, з найбільшою сердечністю звернувся до третього гостя.

Коли о. Ір. Назарко ЧСВВ скінчив свій старанно оброблений і цікавий реферат, я попросив всіх трох прибувших церковних Достойників, щоб промовили до зібраних.

Перший промовив Преосв. Николай Чарнецький, що працює на Волині. Зміст: Дуже се відрадна річ побачити нашу групу серед моря паломників на Світовім Евхаристійнім Конгресі. Ми приїхали сюди віддати честь Ісусові та зачерпнути нової сили в нашому лихолітті. Пригадаймо собі тяжкий шлях Ізраїля, що йшов через пустиню і ніс прообраз Нової Евхаристії. І наша мандрівка дуже прикра та тяжка. Ми не маємо змоги будувати великих будівель на хвалу Богу, наша енергія з природи річи мусить бути більше внутрішня, духова. Тільки вона, коли буде звернена до Бога, переведе нас через пустиню нашої історії. Ми переможемо її, коли Христос буде нам метою і прикладом. Я приходжу сюди від тої частини нашого народу, що її називають новоуніятами. Вона не може ще в цілості користати з повноти церковного життя, його світла і потіхи. Молімся за неї та за ціль всіх Евхаристійних Конгресів: перепросити Христа за занедбання супроти нього. Тих занедбань і навіть зневаг є дуже багато між християнами. Ось у країні, з якої я приїхав, між духо-

венством незєдинених лучаються також такі, що Службу Божу правлять на черешнях, на вині з вишень і т. п. Все те зневага. Люди зближаються там до Христа, але найбільше раз на рік і то без приготування. Перепрошуймо тут Спасителя за ті зневаги. Відновлені духом тут йдім в дальше життя з вірою, що Христос не опустить нас в пустині. В його руках доля одиниць і народів. Ми мала частина великого українського народу, молімся щиро, щоб увесь наш нарід пішов правдивим шляхом єдності до одної Христової Церкви! (Грімкі оплески).

Преосв. Іван Бучко виголосив коротеньку промову такого змісту: Велика моя радість, що разом з вами можу бути свідком почитання Евхаристійного Христа на сім Конгресі. Правда, не багато нас прибуло сюди від такого великого народу як наш, щоб віддати славу і честь Христові. Але надія кріпить, коли бачимо, як Христос затріюмфував над негодою, що тревала тиждень і скінчилася якраз перед отворенням Конгресу. Так затріюмфує Христос над царством сатани, яке заложив Антихрист на великих українських землях над Дніпром. Маймо надію, що прийде колись час урядження такого світового Евхаристійного Конгресу в Києві, в столиці українського народу над Дніпром. (Дуже грімкі оплески).

Впр. о. кан. Балог, гр.-католического па-
роха в Будапешті, виголосив промову та-
кого змісту (говорив по нашому з угро-
риським виговором): Приємно мені як
священикові і як чоловікові бачити тут
представників того народу, що мігби ма-
ти першенство між всіми слов'янськими
народами. Але се ще на пробі Божій.
Приємно мені бачити вас тут у столиці
угорської держави, куди ви прибули з
такими трудами. Желаю вам тріумфу
Христового в Києві й у Львові. Дай Гос-
поди Боже згоди між нами! Звернімся
до серця Христового і до Пресвятої Ев-
харистії, що тут у Будапешті привела до
згоди народи з цілого світа. В змаганні
шляхом Христовим з вірою — правдива
сила одиниць і народів. (Грімкі оплески).

Я сердечно подякував трем високим
церковним достойникам за їх дійсно
гарні промови. Жаль було тільки одно-
го: що наші брати з Підкарпатської Руси
не зійшлися з нами на одній секції. Ма-
ємо надію, що на другий раз і під сим о-
глядом буде лучше.

На слідуючій засіданні української
секції мала виголосити реферат Вп. Пані
Шаркова зі Львова про значіння Евха-
ристії в житті родини. Одначе те засі-
дання відкликано, щоб скріпити нашу
фреквенцію на однім з загально-орієн-
тальних засідань в тім часі. Хоч се й тре-
ба було зробити, то на мою думку мож-
на було вислухати нашого реферату на

іншим засіданні, якого одначе не скликано. Думаю, що таких помилок треба уникати. Приготування рефератів вимагає праці, а невикористання вложеної в щось праці се марнування її і знеохочування до праці не лише тих, що безпосередно діткнені тим, але також інших, які дивляться на таке.

Крім того своя добре упорядкована секція на такім Міжнароднім Конгресі дуже зближає до себе наших діячів, а це справа дуже важна, потрібна, конечна.

По засіданні нашої секції багато її учасників вислало до знайомих у краю видові карти з конгресу, з підписами учасників секції, передовсім її Президії та присутних Владик. (Показується, що дійшла тільки незначна часть тих карток...).

На королівському замку

Зміст I.: Вражіння колись і тепер. — Каплиця в палаті Габсбургів у Будапешті і в палаті дожів у Венеції. — Найдороща реліквія Мадярів, рука св. Стефана. — Як виглядають королівські палати всередині. — Чому я не записав ні стрічки? — Про дивну і дуже змінливу долю наддунайської землі. — Про калейдоскоп племен і народів, які колись жили на цій землі. — Як і коли появилися тут Маряди? — Зміст II.: Стара легенда про вирізання мадярських жінок і дітей. — Чотири головні складові частини теперішньої мадярської нації і багато менших. — Мадяри до кінця 18 століття нікого насильно не асимілювали. — Котрий з народів континенту Європи найбільше політично вироблений і де докази на те? — „І остави нам долги наша, якоже і ми оставляем должником нашим...” — Що сказавби наш неіснуючий селянин на вид великанських багатств у палатах мадярських монархів? — Коротка дискусія про те в мармурових салях палати Габсбургів. — Перехід справи міра сего в висше містичне сяєво. — Про жертвенність у замковій каплиці та про значіння жертвенности на церковні цілі і справи взагалі.

По засіданні Української Секції Євхаристійного Конгресу умовилися ми урядити спільну прогульку по Будапешті нанятим автобусом і зложили навіть завадок на кошти автобусу по 50 філерів (сотиків, пів пенга). Та в означеній годині провідник, що мав винаймати автобус, спізнився, хоч се чоловік молодий, інтелігентний і спритний. Отже прогулька розбилася і наші люди групами розійшлися в різні сторони. Нас кілька поїхало оглядати королівський замок, положений високо на скалі над Дунаєм.

Я бачив королівські палати в Будапешті вже перед війною і в часі війни. Вони тоді робили на мене великанське вражіння. Та від того часу пережив я багато, подорожував і бачив різні річі, отже наситилася душа блиску міра сего. Тому коли я сим разом став на подвірях величавих палат королівського замку, мав я дуже подібне вражіння як тоді, коли в зрілїм віці взявся до читання повістей Купера, що колись так потрясали умом та уявою в діточім віці.

Я сим порівнянням не хочу зменшити вартости дбання Малярів за їх історичні

пам'ятки. Навпаки, я високо шаную й навіть люблю ту їх дбайливість. І за взір я поставив би її нашій суспільності. Сам мрію про величаву відбудову наших княжих церков, теремів і інших пам'яток у Перемишлі, Галичі, Львові, Холмі, у Володимирі Волинським, Києві, Чернігові і Тмуторокані.

Та мимо всього не міг я відігнати від себе якогось дивного вражіння, що мірська велич, яка колись так дуже імпонувала мені, тепер вже так не імпонує. Може се вік робить своє, тому що кінець його наближається? Мимохить ноги найскорше прямують до святого місця таких будівель: йду наперед до замкової церкви-каплиці. Вона скромна — в порівнянні з величавими салями в сім замку, що призначені на забави й танці та на офіційальні прийняття. Подібне відношення скромності сеї замкової церкви-каплиці до саль, призначених на світські цілі, як у палаті дожив у Венеції.¹⁾ Але цікава річ: хоч у Венеції ця диспропорція далеко більша (то значить Маляри значно більше коштів вложили на прикрасу замкової каплиці своєї влади), то в Венеції та диспропорція ні трохи не вражає. Навпаки, там відчувається, немовби будівничі скромної каплиці хо-

¹⁾ Гл. мою книжку „Венеція” (Катедра св. Марка, Палата Дожив), Львів, 1934, ст. 151—161. Антікієзетта і Кієзетта.

тіли нарочно пригадувати тою скромністю потребу покори людей перед Богом. А тут і мармори на стінах і вітражі у вікнах і золотом покрита та брилянтами й кольоровими самоцвітами засіяна завітарна стіна, де можна оглядати руку св. Стефана, славного християнського короля Мадярів. І мимо всего чомусь видається, що в порівнанні з мірським блеском та простором саль сего замку, замало присвячено Божій справі. А може й не замало, тільки якось не так. Цеглясті кольори переважають. Гм... Очевидно мистці, що будували і прикрашували сю каплицю, не можуть рівнятися з венецькими.

Оглянувши найдорощу й найстаршу реліквію сеї церкви, руку св. Стефана, за віттарем, вернувся я на церкву, сів у лавках і зачав її оглядати. Стіни церкви до половини виліжені кольоровим мармором. Чотири великі вітражеві вікна: в горішніх частях вікон постаті, а більша їх часть має звичайну орнаментику. Долівка камяна, в десені. Два ряди дубових лавок з металевими вішалами на капелюхи під сподом. Практична се річ, варт завести в наших церквах.

Посидів я в лавках каплиці, подумав над цікавою та дуже сорокатою долею гарної наддунайської землі та й напившись води з замкової криниці (з пошаною пють її малі групки мадярського

простого народа, що відвідують замок), пішов я оглядати внутрі замкові палати.

Мармор, мармор, мармор. Гладкий, блискучий, в різних кольорах, та переважає дискретно білий. Мармор на сходах, мармор на долівці, мармор на стінах, мармор на філярах, мармор навіть на пульпитах великої гардероби перед величавою салею танців, де гості складали свої одяги, а з тих мармурових плит-пульпітів служба забирала їх і вішала на численні залізні гачки на біло помальовані.

Якже пусто тут тепер! Так пусто, що аж болюче робиться на душі на думку, яке кипуче життя бушувало колись в цих салях, як тут колись блистіли очі гостей, прошених на королівські балі, які надії вицвітали в їх серцях, які інтриги в їх головах, як вони кланялися тут собі, як запобігали ласки менші в більших, як тішилися ті, що перший раз удостоїлися переступити пороги сих мармурових саль.

А тепер — якраз тут болюча пустка! Тільки холодні мармори блестять, в великих зеркалах видно обличчя відвідувачів здивовані пусткою. Та пустка чомусь така гнітуха, що я перший раз в моїм житті не зробив ні стрічки записок. Чи се наслідок втоми, чи може наслідок прочуття того часу, коли зірветься небувала буря над Європою і змете головні центри блискучої культури її, до яких

належить безперечно гарна столиця Мадярів і замок її... Не знаю.

Мимохить переходжу в умі історію сеї землі.

Якаж вона сороката! Яка змінлива й дивна! Споконвіку сиділи тут Траки й Ілірійці на полудні, Слов'яни на півночі та в центрі сеї землі.

А в IV ст. перед Христом надійшли Кельти й заняли західню часть Угорщини, а східню заняли Гети й Даки. В боротьбі між ними повсталала Дакійська держава.

А в I ст. перед Христом дійшли сюди Римляни, дивний хліборобський народ, що все був у дефензиві і тому мусів здобувати все нові краї, щоб забезпечити оборону попередно занятих. В тій дивній обороні-дефензиві своїй дійшов він аж сюди і в II ст. по Христі завоював остаточно Дакійську державу. Але від півночі, від сходу й від заходу напирали на нього молоді й бурливі племена Германців і Слов'ян. Нема сумніву, що тут, на сих горах стояли укріплені табори Римлян і команданти їх з журбою приймали вісти про напір варварських племен, між ними наших батьків.

Та все те було забавкою в порівнанні з тим, як у IV ст. по Христі від Чорноморських степів України зачали надходити Гуни. Як оком сягнути сунули сюди непереглядні орди Гунів, похилені на своїх кудлатих конях, брудні, обдерті, по-

рохом і потом покриті. Тут втаборився їх страшний ватажок Аттіля, званий „Бичем Божим”. Тут, де тепер стоїть королівська палата, таборував мабуть брат його Буда, від якого легенда виводить стару назву міста сего, хоч імя його виглядає на дуже словянське: „буда” або намет (начальника), шатро, що становило центр влади над сими просторами. А імя Пешт вже безспірно признане словянським („печ”).

Як буря прогула сила Гунів, з якою всуміш йшли також германські і словянські племена. Коли великий вожд Аттіля помер наглою смертю в пошлюбній ночі своїй, скоро розвалилася величезна держава його.

Так якось дивно блистять блідо-сірі мармори в великих салях королівського замку... У їх дискретнім блиску немов відбиваються події минулих століть...

В половині V ст. появилася тут вже Германська держава.

В VI ст. орда Аварів (Обрів) опанувала вже Паннонію.

Продовж V—VI ст. по Христі Словяни знов посунулися зі своїх осель в Карпатах в наддунайську долину Угорщини й залили її всю, з виїмком степової полоси, де кочували Обри.

В другій четвертині VI ст. переміг Обрів словянський начальник Самон, творець моравської держави, яка скоро розпалася по його смерті коло 650 р.

І знов появилася держава Обрів.

Так якось дивно блистять блідо-сірі мармори в великих салях королівського замку...

Від заходу почала наступати нова сила: східньо-франконська держава. Та сила з початком IX ст. остаточно перемогла Обрів. Тоді Слов'яни, що сиділи на угорській рівнині й у сусідних краях, вперше знайшлися в обличчі німецької небезпеки, бо то пізніші німецькі племена становили головну силу східньо-франконської держави.

Для оборони перед німецьким напором повстала в IX ст. слов'янська великоморавська держава. І тоді вперше на сцені сєї прекрасної країни над Дунаєм появилися Мадяри.

Так якось дивно блистять блідо-сірі мармори в великих салях королівського замку...

Як се властиво сталося, що тут появилися Мадяри?

Се первісно фінське плем'я значно потурчилося вже в своїй уральській батьківщині. Відти вже по 800-ім році зачали його витискати Печеніги. Під їх напором Мадяри перейшли Волгу і посунулися в степи України, які тоді були під суверенністю Хозар. В третій третині IX століття і відти зачали Мадярів витискати Печеніги. Тоді Мадяри разом з частиною Хозар („Кабари") посунулися на нижній Дунай. Здається, що тоді во-

ни попали під політичні впливи з одної сторони Німців, а з другої Византійців. Німецько-баварський король Арнульф втягнув Мадярів як своїх союзників в боротьбу проти моравсько-словянської держави, а Византія втягнула їх в боротьбу проти Болгар. В тій другій боротьбі їм не пощастило, а в першій боротьбі Мадяри доволі скоро посперечалися зі своїми першими союзниками Німцями і почали нападати на них разом зі Слов'янами. Все те історичні факти. А тепер дещо з легенди, якої правда буває не раз сильніша від історичних фактів.

О, аж тут починають дійсно дивно виглядати дискретні мармори королівського замку. Вони так холодно, так півтемно блищать, якби хотіли сказати: В історії рішає предвиджування і старання підготовка всего, а про предвиджування і про підготовку рішає сила Божа...

Отже старе передання каже, що коли мадярське плем'я сиділо ще на нижнім Дунаю, його войовники перейшли Дунай і почали грабити землі положені на полудне від него. Тимчасом Печеніги, старі вороги Мадярів, перевідали, що мадярські табори над нижнім Дунаєм остали без відповідної оборони, напали на них, вирізали їх жінок і дітей і забрали худобу та все інше движиме майно, яке там було. Коли мадярські войовники вернулися з походу і побачили страшне нещастя, яке скоїлося, з великим сумом

перейшли горі Дунаєм на теперішню Угорщину та дійшли аж до теперішнього озера Балатон, яке тоді було оточене великими болотами. Тут мадярські воїники забрали собі словянських жінок і від того получення походить теперішнє мадярське плем'я... Се й пояснює, чому в мадярській мові так багато словянських слів, а деякі з тих слів просто зложені з кореня мадярського і словянського.

Таким чином теперішня мадярська нація зложена головню з чотирьох частин: фінської, хозарської, словянської і в XIII століттю прибула ще сильна полонецька домішка. Половці побиті Татарами в силі коло 40.000 родин поселилися тоді на Угорщині. Здається, що та остання сильна домішка спинила славянізацію Мадярів, які булиб правдоподібно засимілювалися до Слов'ян подібно як Болгари.

Крім згаданих 4 частин всякго в мадярське плем'я ще багато інших домішок: Траків, Іллірійців, Греків, Жидів, Турків, Вірмен, Німців, Ромунів і т. д.

Асиміляція аж до кінця 18 ст. відбувалася тут цілком природно. Мадяри не гнобили ніякого народу, навпаки, відносилися до інших племен і народів толерантно. І се був час їх властивої сили та розвитку. Насильне асимілювання інших племен і народів зачалос'я щойно в 19 ст. і то в другій його половині. Недовго

тривало, як Мадярщина втратила дві третини своїх земель.

Про теперішні дуже цікаві національні відносини на Мадярщині треба окремо говорити.

Переходжу величаві коронаційні сали мадярських королів габсбургського роду, будовані очевидно вже Габсбургами. Блеск великих хрустальних канделябрів і гладких мармурів, мов у найдорощих церквах. Але ті репрезентативні сали переважно темні, бо вікна їх розмірно замалі. Зате рецепційний сальон в розі палати з видом на Дунай воістину прекрасний.

Зі всіх народів, що живуть на континенті Європи, вважаю Мадярів найбільше політично виробленим народом. То значить маю на думці їх провідну верству, яка 1000 літ рішала про політику на тій землі. Докази політичного розуму Мадярів численні і впадаючі в очі. А головний доказ, що вони, розмірно маленька орда, встигли вдержатися серед такої суматохи племен і народів на великім перехіднім шляху дунайським, на границі двох культур і двох дуже життєвих рас: слов'янської та германської, що тут довго боролися між собою. Мадяри зручною політикою перемогли одну і другу з тих тугих рас на тім просторі, який могли опанувати. Перемогли і створили оригінальну культуру та впорядковане

життя, вживаючи до того великого діла в значній мірі чужих сил.

Верхом їх політичного розуму і вироблення треба очевидно вважати їх вірність монархічній засаді, без чого те плем'я вже давно булоб розплилося і сліду по нім не осталоб. Вірність своєму власному родові Арпадів може ще не дивувати. Далеко більше дивна і політично ще розумніша мадярська вірність чужому німецькому родові Габсбургів, з яким вони вели також кроваві бої і який властиво покорив Мадярів силою. А вони мимо того не далися засліпити ненавистю. І зміркувавши свій політичний інтерес в концентрації своєї сили під скиптром Габсбургів, обстоюють зв'язок з ними як зі своїм монаршим родом аж по сей день. Мадярська національна влада в Будапешті ще тепер править іменем короля, якого нема і для якого відносини зложилися так нещасливо, що тільки одна воля Божа може рішити про його поворот до сих величавих саль: бо людської сили не видно ніякої, що моглаб сего довершити.

А Мадяри мимо того держаться своєї думки про свого короля — і мають рацію: бо з хвилиною, коли завянула у них ідея монархії, завянула і сила їх і то безповоротно; адже вони замалий нарід, щоб могли дозволити собі на таку суматуху, яку в 1789 р. розпочали Французи, а в 1917 Росіяни.

Мадяри відчують се своїм виробленим політичним інстинктом і тому на їх урядах далі пишається корона св. Стефана і далі блистять надписи, що се королівські уряди, хоч відколи Гітлер заняв Відень, довкруги не видно ні одного промінчика на поворот їх короля.

Та Мадяри дальше держаться ідеї про свого монарха, як цвітка держиться соняшного світла.

В опущених сальонах мадярська прислуга голосно проголошує публиці імена своїх монархів і монархинь, яких портрети висять на стінах. А при портреті останньої королевої Зити (словянське ім'я італійської княжни, що стала жінкою мадярського монарха з німецького роду Габсбургів) мадярський сторож показує з гордістю той замітний твір мистецтва і з притиском каже: „На ту коронаційну сукню, що на сій королевій, зложили мадярські жінки самого чистого золота 10 кільограмів”...

Гей, гей (подумав я собі), не пам'ятали й того, що в 1848 р., коли вибухло мадярське повстання проти влади Габсбургів, батогами сікли розібраних до нага навіть жінок мадярських повстанців в тюремних казаматах.

Ось політичний розум — забути ворожнечу там, де сего вимагає інтерес нації.

„І остави нам долги наша, якоже й ми оставляем должником нашим”.

Так, Божа молитва придаласяб і в політиці. Виконування її ратує від загибелі, про яку ще поговоримо.

Все, що виголошує замкова служба, перекладає нам наш молодий священик Василянин, родом з Прикарпатської Руси, що знаменито володіє мадярською мовою. А що він був також в Галичині на студіях кілька літ у Крехові, отже цілком добре знає також нашу мову й опанував навіть совершенно галицький виговір.

При виході з величавої балевої салі каже до мене один з молодих Галичан:

— Правда, пане доктор, що якби так наш хлоп побачив отсі величезні багатства, то сказавби, що марнували гроші, замість ужити їх на купно поля...

— Ні, неправда, кажу. Хлоп далеко розумніший як ви гадаєте. Так сказавби тільки селянин зіпсутий агітатором-руїником. А поважний господар шанує монарха в глибині серця і душі своєї. Такий селянин вважає монарха найбільшим, першим і головним Господарем і тому признає йому повне право мати найліпші коні, найкращі воли і корови, найурожайніші поля та найкращі будинки і помешкання. Без того поважний селянин навіть не уявляє собі монарха. А те, чи на ті річи видати більше чи менше грошей, лишає він вже до оцінки тому господареві, бо вірить, що як такий господар державою може завідува-

ти, то й своїм будинкам і палатам дасть раду. І мужик має повну рацію в таких міркуванні, бо навіть найбільші видатки на Монарха і його двір все ще менші і лекші для народа, ніж страшне розкрадання народного добра в часі безголовя і руїни.

Молодий чоловік не відповів мені на се ні слова. Очевидно думав над тим, що я йому щиро сказав на підставі обсервації і досвіду всего мого життя та на підставі величезного досвіду всего людства на всіх п'ятох континентах земної кулі.

А прекрасні палати і салі мадярських королів так містично блистять таємничим світлом, аж за душу хапає. Тут є місце, де земний блиск переходить майже незаметно в висше, релігійно-містичне сяєво...

На кінці одна замітка в практичній справі, без якої неможлива ніяка містика, бо без життєвої практики неможливе взагалі існування ніякої людської спільноти, ні культури. Маю на думці збирання жертв у церкві. Отже Мадяри на очах всего світа, себто представників найкультурніших народів, запрошених на Евхаристійний Конгрес, в надвірній каплиці найкращих палат свого монаршого Роду, в найсвятішій місці тої каплиці, бо перед рукою св. Стефана — поставили тацу на складання жертв.

І розумно зробили.

Бо всякий культ вимагає коштів і ніяка культура не може обійтися без матеріальних жертв суспільности, вихованої до правильности жертв і до висоти їх відповідно до майна одиниць. Сей погляд мусить увійти в кість і кров кожної спільноти, яка хоче жити і розвиватися. Се треба лагідно, але витревало проповідувати при кожній нагоді. Замовчування сеї справи се прояв фальшивого сти-ду, особливо шкідливого для Церкви і взагалі організацій недержавних народів, яким розум наказує бути готовими буквально весь тягар культу своєї Церкви нести самим, без ніякої державної підтримки: бо часи дуже непевні і всяке може скоїтися. Отже суспільність треба правильно виховувати до жертвенности передовсім на свою головну духову кріпость, на Церкву і потреби її. Тільки нерозумні люди можуть стидатися глянути в очі життєвій правді.

За головним вівтарем замкової каплиці в королівській палаті монаршого роду Мадярів, перед рукою св. Стефана, стоїть велика таця повна грошей. І мало на ній мідяків: тільки найбідніші з народа кидають мідяки, але й між найбіднішими є такі, що кидають білі гроші. Видно й вони розуміють, що багато коштів вимагає вдержання культу і культури. Дають свої, дають і чужі, бо як не дати на вид тої краси, створеної в центрі релігійного і державного культу, що

злучені з собою нерозривно. Таким чином краса і пошана релігії виховують масову жертвенність, а значна жертвенність уможливляє плекати красу і пошану релігійного культу Церкви та державного культу нації. *)

Ось головна наука, яку дає оглядання найсвятішого місця королівського замку. А грубо помилявсяб той, хто думавби, що се наука виключно матеріяльної натури. Жертвенність се благородний огонь, який обіймає все, що людина має і може мати та посвятити на вівтарі справи, яку любить і шанує. Отже дбаймо систематично і без уговку про жертвенність у наших церквах, але робім се тільки лагідно і тактовно та не обурюймося, коли проповідування великої правди про жертвенність не дає відразу таких успіхів, яких ми сподівалисяб і яких треба: бо все дозріває помалу, а найрозумніші річи, хоч звичайно найбільш очевидні і простенькі, дозрівають найпомаліше.

*) Одна побожна пані добре означила мінімум жертви, яку середнозаможний чоловік повинен давати на тацу в церкві: „Знаєте, каже, не можу зрозуміти де сором у такого пана, який при візиті у мене дає моїй служниці, яка йому подає плащ або нагортку, найменше 50 сот., а в церкві на тацу не соромиться кидати 10 сот. Чи такому ніколи не приходить до голови, кільки в його церкві коштує світло, вино, конечно направа будівлі і всякі інші видатки, звязані з культом?”

Про обсервування

Зміст: — Чому томить участь у конгресах й оглядання музеїв? — Чим ріжниться одна втома від другої і чому ріжниться? — Обсервація міста в часі безцільної блуканини по нім. — Обсервування мадярського кладовища і думки з приводу того. — Про значіння упорядкованих кладовищ і бібліотек. — Згадка про „Скалу”.

Участь у Конгресах томить подібно як оглядання галерій образів і музеїв, хоч накопичення вражінь на всяких зїздах засадничо ріжниться від накопичення вражінь в музеях і галеріях образів — тим, що на конгресах головний зміст кінетика живих людей, а в музеях головний зміст статика мертвих річей. Праця вложена в витворення одного і другого роду вражінь очевидно велика. І тому навіть оглядання (обсервування) тої маси праці так утомляє: бо думка і уява мусять все те приймати, „аперципувати”, і займати до того якесь становище. Значить, чоловік мусить якое у своїм нутрі реагувати на те, що бачить або чує. Отже відси походить втома. Річ дуже цікава, що втома в музеях проявляється скорше ніж на зїздах: по 3-годиннім огляданні зїзду, навіть дуже величавого, чоловік далеко більше бадьорий ніж по 3-годиннім огляданні мертвих образів і різьб у музеях. Причина тої ріжниці дуже складна та оскільки мені відомо досі не досліджена.

Мені здається, що причина тої ріжниці двоякого рода: 1) Зустріч з живими

людьми більше різноманітна, чи радше більше оживляє глядача ніж зустріч з мертвими предметами, а оживлення може викликати втому аж опісля, наразі воно бавить око власне своєю живістю і тим неутралізує втому, а не викликає її. 2) В музеях є овочі праці найвизначніших працівників з різних областей. Значить, в музеях перед нами накопичена праця велитнів, в яку вони вкладали свій труд літами а не раз і десятками літ. Все те очевидно зі всіх боків немов обіймає глядача, немов полонить його, притягає, приковує до себе і приневолює до реагування думкою та почуваннями. А загал людей, який бачимо на конгресах, складається з одиниць зправила пересічних. Правда, аранжери і промовці на конгресах се звичайно люди визначніші. Та хто їх на конгресах чує? Чим більший конгрес, тим менше їх чути: учасники ждуть на те, що буде в газетах й у звітах з конгресів. Хоч у найновіших часах появилися машинки - грімкоговорителі, які розносять промови по цілій площі і далеко по світі, то зате на великих конгресах промови виголошують в різних мовах. А хто всіх тих мов не знає, той не розуміє, що говорять і в часі промов у незнаних йому мовах просто відпочиває.

На Евх. Конгресі в Будапешті львина частина часу занята була промовами в мадярській мові. Отже можна було в часі тих промов відпочивати. Але безу-

часне сидження, коли вже оглянулося всьо можливе, також томить. Словом, сяк чи так в часі великих конгресів дуже вказано відірватися бодай на якийсь час від повені вражінь, які втомляють своєю масою, та переїхатися нпр. по місті, так-собі, зовсім без ціли.

Так я й зробив у п'ятницю пополудні сівши в трамвай ч. 67 перед Келеті Удваром (Східним Двірцем) і сказавши собі: Нехай їде, куди хоче, він мусить вернутися на те саме місце.

Управа трамваїв у Будапешті завела на час Евх. Конгресу дуже вигідні білети для паломників по 2 пенги за два дні їзди (або по 3 пенги за три дні їзди) — куди хто хоче і як довго хоче, може їздити за ті гроші.

Тай їхавже я трамваєм ч. 67! Переїхав я Дунай і довго їхав його берегом. Потому переїхав я цікаві передмістя Будапешту і їхав попід зелені сугорби з одного боку зовсім незаселені. Хвилями мав я вражіння, що я вже далеко за Будапештом, в якійсь інакшій оселі, тай вже зачинав побоюватися, чи вернеться мій трамвай на час, бо я мав по пару годинах призначено піти на якусь конгресову імпрезу. Нащастя вернувся я перед Келеті Удвар якраз на час.

З такої поїздки по Будапешті можна винести вражіння менше більше загального образу міста: воно так ріжниться своїм стилем і темпом життя та його ко-

льористикою від інших великих міст Європи й Америки як різниться мадярський нарід від інших народів. Хоч правдою є, що в Будапешті багато не Мадярів, то таки Мадяри надають тому містові своє пятно і то не лише в надписах, а в усім. Будапешт се безперечно велике культурне місто. Хоч культура Відня очевидно глибша, то культура Будапешту цікавіша, живіша, оригінальніша, вона має в собі щось з калейдоскопу, в яким складаються в дивно мистецькі картини різноманітні образи минулого і сучасного.

Щоб оцінити культурність якогось народу, все треба відвідати його кладовище (цвинтар). Отже одного дня, — не памятаю вже котрого — коли мав я півтора години свобідного часу між двома імпрезами, відвідав я великий цвинтар положений недалеко Келеті Удвару.

Він обведений високим муром і треба довго йти заки можна дібратися до якоїсь брами в тім мурі. Нарешті входу. Широкі асфальтові шляхи і хідники біля них. На цвинтарі прекрасний порядок. Всюди мармори й мармори чорні, білі, темні, рожеві. Надписи виразні, глибоко й старанно ковані в марморах. І скрізь цвіти, цвіти, цвіти! Якій різноманітні цвіти! А які травники, зелені мов смарагди і прегарно плекані. А які гарні мохи довкруги пам'ятників! І божі деревця і великі дерева, а все цвите й па-

хне, все заосмотрене в воду, всюди чисто позамітано. Аж приємно походити по таким великим кладовищі немов по дуже гарнім парку.

О, тут найвиразніше видно, що Мадяри се дійсно культурний нарід. Стоячи серед їх величавого цвинтаря так хотілосяб закричати аж ген до далеких сел і місточок рідної землі: Огляньте запусчені могили своїх батьків і прадідів! Поправте хрести на них, зробіть надписи на хрестах, подбайте про доріжки, про дерева і квіти. Трівко загородіть місце вічного спочинку! І робіть все те зорганізованим зусиллям, бо тоді буде се школою збірної пошани і збірної вправи в зусиллях з думкою злуки двох світів; значить: буде жерелом правдивої культури.

В давних часах кладовища (цвинтарі) були твердинями і тому їх оточувано сильними мурами. Се, як також моральний звязок з пам'яттю усопших, давало оборонцям таких кладовищ особливіше завзяття і можливість якнайбільшого опору. На кладовищах відбувалися колись також традиційні народні віча в найважливіших справах. На кладовищах уряджувано також найбільш величаві торжества. Корінь того всего — моральний звязок живучого покоління з минулими поколіннями, звязок минувшини й сучасности з будуччиною, звязок дочасности з вічністю. Словом, цвинтар (кла-

довище) має далеко глибше значіння ніж сучасним людям здається. Ті місця мертвих мають приблизно таке значіння, як жерело здорової води в обляженій кріпості. І тому занедбання місця усопших чи то поодинокого, родинного, чи збірного, се певний знак розвалу чи то родини чи висшої спільноти, племені чи нації. Крик і метушня, які підносять не раз люди сучасного покоління в різних краях, зовсім не мусять бути доказами кипучого життя, бо й розклад має свою метушню. Чи бачили ви коли на пільній стежці здохлу кертицю? Переверніть її паличкою: якже під нею кишить від різних жуків та інших сотворінь, що роздирають мертве тіло кертиці, хоч наверх виглядає вона мов жива і навіть футерко її ще прекрасно блищить. Або придивіться стадові круків, галок і ворон на трупі коняки. Якийже там гамір, крик і рух! О, смерть також має свого рода метушню і гомінкий вереск, подібний до крику наших Донцових, Кравцевих, Андрусяків та інших учеників і трабантів степового руїника.

Занедбання кладовищ в області цілого життя людської спільноти має точно таке саме значіння, як занедбання бібліотек в області духовій. Бібліотека се духовий скарб, якого не можна оцінити, а який має величезне значіння не тільки в області духа, але також в області порядкування фізичного і матеріального

життя. Вже старинні народи додумалися до того, що бібліотека се місце, де мертва живуть і на віки заанімілі говорять. Тільки сядь в тиші її, розгорни перед собою книги, — і заговорять до тебе давно померші найбільші уми та найгорячіші серця твого народу і всего людства. В бібліотеці можеш зложити візиту кому хочеш, тільки треба мати ту бібліотеку і треба її шанувати, а тоді збережуться в ній неімовірні струї духової сили і провіденції на будуче. Розуміється, коли бібліотека добра, бо може бути також лиха. Як без води нема життя, але може бути з води також велика руїна, як без сонця неможливе життя, але від нього може бути також тяжка недуга і смерть, таксамо річ мається і з бібліотекою. Як же пізнавати вартість її?

Стара практика каже, що в області чистого духа рішає про вартість те, що від століть оправдало себе як організуюча сила. Так від віків оправдувало себе все і без виїмку те, що підносило духа до Бога і до вічного життя. Ось центр здорової бібліотеки — і горе такій спільноті, яка з погордою свище і плює на головний осередок здоровля свого, яка отрую ліком уважає, а лік отруєю...

Коли з тої точки погляду подивимося на бібліотеки наші, то воістину: нема причини до великої радості. Здається, що ми під тим оглядом стоїмо гірше, ніж стояли наші батьки. Тому ве-

лика пора зорганізованим способом обдумати і перевести в діло реорганізацію наших бібліотек так, щоб вони стали акумуляторами духової і фізичної сили нашого народу і Церкви його як головної кріпости. В кожній місцевості вистарчилоб на се зусилля трьох витривалих людей, які розумілиб, що значить бібліотека, що становить її вартість в різних областях життя та вимог його, яке значіння має порядок в бібліотеці та міцна оправа книг її. Як відомо, не можна уважати бібліотекою навіть найбільшого числа книг, прекрасно оправлених, коли нема катальогу до них і коли вони не покладані так, що кожду книжку можна знайти на основі катальогу.

І таксамо вистарчилоб зусилля трьох витривалих людей у кожній місцевості нашій, щоб упорядкувати кладовище: се звернулоб увагу, серце і душу загалу на святість родини і традиції, на значіння Церкви та високих цілей її.

Може такі здорові завязки дбання про кладовища наші і про бібліотеки наші повстануть в нових організаціях нашої „Скали”. Тут у Будапешті згадав я се улюблене твориво Владики Григорія. І лекше стало на душі. Я був задоволений, що приїхав на Евхаристійний Конгрес у Будапешті.

Там де Чорногора сумно Угрів край витає...

З м і с т: Про білу церкву білих монахинь при вул. св. Герміна і про сусідку їй, церкву-калічку з двома вівтариками, яку призначили для наших священників. — Відвідую Дра Гіядора Стрипського, сеніора між українськими діячами всего Закарпаття. — Як виглядає його жінка, його сальон і його робітня-бібліотека. — Що мені показував др Стрипський. — Про переклади з наших поетів на мадярську мову і про старі балади наші. — Їдемо разом на пленарне засідання Евхаристійного Конгресу. — Як дощ у Карпатах заважив на долі дра Стрипського, звертаючи його на студії до Львова. — Чому наша інтелігенція не женилася між собою по обидвох сторонах Карпат? — Про найкращу любовно-супружю пісню, яку знаю, що повстала на тлі любови Галичанина з нашою закарпатською дівчиною. — Про дві головні установи людських спільнот, про родину і Церкву, та про те, хто має обов'язок думати про них. — Думки з приводу найрозумнішої приповідки про тягар подружжя.

П'ятниця 27 травня рано. Властиво вже не дуже рано, та по трудах вчорашнього дня досить трудно підвестися з ліжка. Але треба подивитися на мадярську церковцю, яку управа Конгресу призначила нашому духовенству на відправи. Хоч у Будапешті є аж дві греко-католичеські церкви, та ні одної з них не призначили для греко-католичеських священиків з Галичини. Причини того легко додуматися.

Знаю, що церковця, призначена для наших священиків, маленька, але в програмі випечатаній по українськи не подано навіть вулиці. Видно, тоді як печатали програму не знали, котру церкву призначать. Щойно в Будапешті довідався я, що та церковця при вул. св. Герміна. Але числа також не довідався, отже йду шукати. Сам один, бо мій співльотатор поїхав до Василіян з Прикарпаття. Підїхав я трамваем до Гермін-утца, висів і йду. Бачу якийсь костел весь з білого каменя, сходи високі. Вхожу. Тихо. Костел весь білий. Стіни білі, вівтар білий з легкими золоченнями, свічник білий. Сестри монахині — клячуть їх 5

— зовсім білі від голови до стіп: білі хустки, білі вельони, білі одяги, білі хрести на грудях, білі навіть сандали на ногах. Тільки 2 + 2 чворогранні філяри коло стін з сірої імітації мармору і в стіни на пів вмуровані такі самі чворогранні 4 філяри, і ще лавки злегка жовто-золотисті. А решта все біле й біле. І самі жінки в церкві, крім монахинь. Та не багато їх клячуть тут і там по кутиках: моляться.

Посидів я в тій білій церкві білих сестер і подумав, що се очевидно церква не призначена для наших. За гарна.

Йду дальше шукати.

І знаходжу при тій самій вулиці маленький костелик лише з 2 вівтарами. Правлять наші священики, моляться наші люди, що приїхали з Галичини. Церковця буквально нічим не замінна, хіба тим, що вона під 7 числом при вул. св. Герміна і що власне її призначили для нас, хоч є дві церкви греко-католиків, одна в Буді, друга в Пешті. А нашим призначили церкву-калічку, з лише 2 вівтариками...

По полудні відвідую найстаршого Українця з прикарпатських Русинів, ем. міністеріяльного радника дра Гіядора Стрипського. Він мешкає в першому окрузі Будапешту при Логоді-утца 5, на I поверсі. Галерія його виходить на королівський сад. Воздух прекрасний, бо з одної сторони сади королівських палат,

а з другої недалеко Дунай. Свіжість воздуха так і чути.

Входжу з одним з наших молоденьких священників Василіян родом з Закарпаття. Отвирає нам жінка п. радн. Стрипського, Грекиня з Семигороду, метка, невеличка, говорить живо, знає по німецьки. Через гарно уряджений сальон переходимо до робітні радн. Стрипського. Бібліотека аж під стелю. Відразу видно, що тут працює вчений чоловік.

Пані дому дає прекрасну турецьку каву в маленьких філіжанках і солодоші. Згадує багато знайомих Українців, бо була з чоловіком у Львові. Потому усувається дискретно і ми говоримо вже з самим дром Стрипським. Він показує нам різні журнали, в яких співпрацював, показує нам свої переклади з Шевченка, Слова о полку Ігоревім на мадярську мову. Печатав у „Неділі” від 1897 р., в „Мадяр Земле”, писав в „Пешті Гірляп” белетристику на українські теми від 1908 р. аж до війни, показує рукописи перекладів мадярського поета пок. вже Арпада Земплєнія: Кавказ, Вечер, Огні горять, Минають дні, минають ночі, Смеркає, Калина, Сватачі (?) — все з Шевченка і Каменярі Франка, разом 561 стрічок. Української мови Арпад Земплєні не знав, але був такий здібний, що просто вживався в поета на підставі того, що йому говорив др Стрипський, даючи йому свої переклади. Деякі Арпад Зем-

плени навіть дуже мало справляв, що видно з рукописів.

Далі показує нам цікаві народні баляди з Шариша на Закарпатті. Одну з них записав ще кан. Александер Духнович в 1846 р. Друга баяда також зі Шариша п. з. „Ердедівські панчуки” про двох синів кинених у ріку мамою, що сама пішла працювати до Буди і потому зустрілася зі своїми виратованими дітьми. Ся народна баяда з 17 століття.

Далі показує нам др Стрипський свої переклади з Шевченка і свою велику працю над старою мадярською бібліографією, до якої зібрав уже до 2.000 назв різних видань, між ними є й про нас.

Всі свої писання і багато книжок передав він „Просвіті” в Ужгороді.

Показує нам журнал „Україю”, який видавав в мадярській мові в часі війни. В нім бачу на своє здивування також мою статтю про січових стрільців в мадярським перекладі. Комплету „Україї” др Стрипський у себе не має, але в будапештенським університеті є. В бібліотеці того університету є взагалі багато українських річей. Др Стрипський інформує нас, що тепер наставлення Мадярів до нас дуже добре.

На питання, чи пише що тепер до української преси на Закарпатті, відповідає, що ні, бо разить його тамошня боротьба між Українцями і русофілами.

Дві і пів години тревали ті відвіди-

ни, бо др Стрипський показував нам різні цікаві річи зі своєї бібліотеки, а в міжчасі як урядовий товмач мов польської та російської залагоджував ще якісь справи з клієнтами. Його клієнти переважно Жиди.

Потому др Стрипський поїхав з нами на пленарне засідання Евхар. Конгресу. Величезна сая, людей так багато, що аж душно, хоч переходи широкі. На високій естраді червень і фіолети духовних достойників, біля них грімкоговорителі. Др Стрипський перекладає мені те, що говорять по мадярськи. Між промовцями говорив по мадярськи також один Москаль. Питаю дра Стрипського, чи добре він говорить по мадярськи. — Так, досить добре.

Їдуть промови за промовами в різних мовах, а нашої не чути.

Виходимо. А на дворі як люне дощ! Втікаємо під якийсь дах у парку, щоб перечекати. Др Стрипський оповідає мені, як він через довгий дощ в Карпатських горах, коли ще був молодим хлопцем, засидівся у свояка, священика близько галицької границі, і як відтам перейшов до Галичини. Тут його гостили по наших священичих домах і так дійшов він до Стрия, відки дібрався до Львова, де й записався на університет. Тут познакомився він з Гнатюком і Франком та іншими Українцями — і по році вернувся до Будапешту. Був се здається

одиноким студент з Закарпаття у Львові перед війною...

Воістину трудно зрозуміти і вияснити, чому з Закарпаття, яке було під Мадярщиною, ніхто з нашої молоді крім дра Стрипського не студіював у Львові і здається ніхто з нашої інтелігенції по обох боках довгої карпатської границі від Лемківщини до Румунії не женився з другого боку Карпат. Просто дивна поява тай тільки.

Наше уявлення про переслідування Мадярами рішуче переборщене, бодай щодо дуже довгого періоду часу. Питаю радника Стрипського, чи мав він які неприємности за те, що студіював у Львові. Відповідає, що від Мадярів не мав навіть найменших, хіба від своїх людей, які його з того приводу, що пішов до Львова на студії, уважали якимсь диваком. А мадярський уряд нічого йому за те не зробив, ні навіть нічого не сказав, але ще й урядову посаду дав (на якій він дослужився ранги міністеріяльного радника).

Справа браку родинних звязків між українською інтелігенцією по обох боках Карпат тим дивніша, що знаємо про побут галицьких інтелігентів на студіях у Будапешті, знаємо про те, що наш селянський народ по обох боках Карпат женився між собою, ба що більше: маємо навіть одну з найкращих любовних пісень уложених Галичанином о. Ал. За-

клинським з того приводу, що залюбив-
ся в нашої дівчині за Карпатами й оже-
нився з нею та жив щасливо:

Там де Чорногора сумно
Угрів край витає,
Там де Біла Тиса шумно
Чорну доганяє:

Там ти, ангел мій миленький,
Як цвіт процвітав,
Там ти літа молоденькі
В щастю проживав.

І я щастя шукаючи
В край той заблукав,
Долі собі глядаючи
Тебем собі взяв. *)

Бог злучив мене з тобою,
Щастя, долю дав,
Ах чомуж так молодою
Тебе мені взяв?..

Ти мя вірно полюбила,
Я тебе любив,
Ти щасливо з мною жила
І я в щастю жив:

Деж, ах деж ти ся поділа,
Вірний друже мій,
Чом так скоро улетіла
В вічний супокій?

Днесь мої печальні очі
Гіркі сльози ллють,
Твої діти днем і ночью
Свою матір ждуть:

*) Відомий наш поет Василь . Пачовський
заявив мені, що бачив у Ясіню (Керешмезе)
могилу автора сеї пісні з пам'ятником, на яким ви-
ритий був текст пісні, але місцями інакший, ніж
її в Галичині співають і печатають, нпр. в отсій
стрічці.

Прийди мила к мужу своєму,
Сльози утули!
Прийди, мамо, к дому твоєму,
Дітей нахорми!

Отця все вони питають,
Де матір подів,
З плачем мені докучають,
Чом ти не привів:

Вставай мила з гробу свого,
Дітей посіти,
Або мене ти з собою
До гробу прийми! **)

Пісні про любов у подружжі та про щасливе життя з законною жінкою дуже рідкі не тільки в нашій поетичній творчості, але й у інших народів. І тому ся любовно-супружжя пісня особливо помітна та вбивається в пам'ять.

Пісню сю чув я ще в моєму дитинстві. Своєю сценерією, своїм змістом і напівом робила вона на мене дуже велике враження. Коли я 17 літним хлопцем вперше в часі вакацій перейшов головний карпатський хребет, то немов тягнений тою пісню дійшов я до спливу Чорної і Білої Тиси — та й досі маю в душі радість на спомин образу з того місця, який мені вбився в тямку: на тлі гір, покритих пре-

**) Гл. I. „Народныя русскіи пѣсни“, Львовъ, 1907. Изд. Общ. им. Мих. Качковскаго. Ст. 72—73. II. „Народныя русскіи пѣсни для молодежи“, собралъ А. Н. Ш. Львовъ, 1874. Ст. 107—108. III. пор. Записки Алексѣя Заклинскаго, приходника Стараго Богородчанъ. Изданіе редакціи „Черв. Руси“. Львовъ. Изъ типографіи Ставропігійско-го Інститута. Управитель Иванъ Пухиръ. 1890.

красними, здоровими лісами, збігаються дві ріки, одна ясніша, друга темніша, блистять у світлі сонця і бренять та шумлять по камінню! А довкруги зелень і воздух чистий як криштал, свіжий, запашний. Боже, якаж гарна наша не своя земля!

А хто винен, хто винен, хто винен, що вона наша а не своя? Гадаю, що ми самі, т. зн. ті, що обов'язані думати за весь нарід і організувати його, не оглядаючись на власні терпіння і жертви.

На першім пляні обов'язку думання повинні стояти ті установи, з якими зв'язана нація в першій і головній мірі: родина і Церква. Над ними провідна верства обов'язана раз-у-раз думати і давати докази того думання. А ті дві появи, родина і Церква, так зв'язані з собою, що ослаблення одної тягне за собою нестримно ослаблення другої. Особливо грізне для родини, коли в неї входить чужа жінка, бо жінка в родині значно важніша ніж чоловік. О, якаж велика обсерваційна здібність нашого простого народа, який створив приповідку: „Жінка держить три угли дому а чоловік четвертий”.

Правду сего розумного помічення видно особливо добре на різниці, коли вмирає батько зміж дітей, а коли вмирає мама. Розуміється, треба брати під увагу нормально добру маму в нормальному домі, не нужденнім і не занадто багатім,

щоб належито оцінити ту правду. Зі смертю батька, коли є хочби невеличке майно, ріжниці в вигляді дітей майже не буде. А зі смертю матери, навіть коли є майно, — якіж ті діти бувають звичайно опущені і занедбані! І так діється навіть тоді, коли батько чоловік порядний. А діється так тому, бо батько з природи річи розвиває свою працю більше поза домом ніж в дома. Та навіть коли в деяких фахах він працює вдома, то всетаки його увага не звернена ні на харч дітей, ні на їх одяг, ні на їх поведення, так як увага мами, з тої простої причини, що праця мужчини звернена в іншій напрямі.

Більше значіння мами ніж батька для дітей і для роду видно також за життя обоїх родичів.

І тому нарід, в якого дома і родини починають масово входити жінки чужої віри, чужої церковної організації, чужої народности, се нарід засуджений на ослаблення і загибель. Інакше кажучи: жінка, що виходить заміж за чужинця, не викликає такої небезпеки для своєї нації навіть коли засимілюється, як мужчина, що бере жінку чужої віри, з чужої церковної організації або з чужої народности, бо в першій випадку, то значить коли жінка виходить заміж за чужого нашої нації мужчину і асимілюється, наш національний організм має тільки страту, ампутацію, а в другій випадку, то зн. коли мужчина лучиться в подружжі з не

нашою жінкою, наш національний організм дізнає закаження, він починає розкладатися з різних причин. Се наступає навіть тоді, коли та не наша жінка цілком прилична. Розуміється, є дуже рідкі виїмки, але вони не можуть заважити.

Там де Біла Тиса шумно...

Чорну доганяє...

З міст: Про здорову родину як головну підставу кріпкої нації. — З чим звязана суть здорової родини? — Докази. — Про поняття шкідливості мішаних подруж в різних часах і обставинах. — Слово про дурня, який думає, що власне він буде блискучим виїмком. — Про головну причину обмертвіння нашого Карпатського хребта під національним оглядом. — Про вину в тім наших мужчин інтелігентів. — Як глупо прозивають живих дівчат? — Про наслідки невідповідного поведення з дівчатами. — Цікаві думки англійського психолога про те, як витворюється тип доброї жінки, а як істеричної. — Хто сумашедший: модерна жінка чи модерний мужчина? — Який ідеал жінки витворили ми як національна спільнота?

Так! Можливість основного скріплення української нації криється головню в ділянці родини і релігії. Кажу „в ділянці”, бо ті два поняття нерозривно з собою злучені і тому трудно говорити в тій справі про дві ділянки. До якої міри звязок тих двох понять нерозривний, видно з численних життєвих появ. Хто вміє дивитися на світ, той уже перед війною міг завважити, що коли соціалісти і люди взагалі невіруючі поважно думали про оснування родини, то найрадше вибирали побожних жінок до подружжя. Робили се з усмішками, з ріжними дотепами, але так власне робили. І слушно так робили: бо тільки релігійна жінка може в трудних обставинах удержати родину, яка нераз вимагає пошвяти, саможертви, особливо часто від жінки. А вже в такій нації як наша, звідусіль гоненій і всюди гнобленій, оснування родини безумовно вимагає передовсім релігійної жінки, бо інакше се не буде родина, тільки буде жерело гризні та розпуки. Се таке ясне, що треба бути вже дуже тупим, щоб сего не розуміти. До якої міри родина звязана нероз-

ривно з релігією, показав особливо документно большевизм: коли раз поставив завалити релігію, то мусів взятися і до завалення родини. Се нічого не доказує, що між старими большевиками були люди, які жили переважно в згоді зі своїми жінками аж до смерти як нпр. Ленін. Се ділала ще атмосфера старого світогляду, в яким вони виростили, але рівночасно весь їх розгін звернувшись проти релігії, звертався і проти нерозривності родини. Не доказує нічого також факт, що найновіше большевицьке законодавство зачало навіть дуже утруднювати розводи та покидання жінок і дітей: се наступило не зі зрозуміння самої суті родини, але просто на основі звіринної практики. Большевики побачили, до якого страхіття і жаху доводить розбивання родини — і зачали круто повертати до трівкіших форм. Так само круто повертає пес утікаючи від того місця, де бють, бо його болить.

Отже життєва практика дуже ярко і грізно вчить, яке велике значіння мають родина і релігія. І тому докладне обдумування тих справ кожним поколінням на ново у звязку з мудрістю Церкви та її двотисячелітною практикою се передумова здоровля всякої людської спільноти.

Церква дуже нерадо дивиться на злуку в подружжа людей різної віри. Та є також такі різниці між людьми, що

впливаючи тільки з ріжниць обрядових, доводять до розбивання подруж, коли лучаться з ріжницями національними в часі розбурханих національних пристрастей: бо ті самі мішані подружжа колись могли бути нешкідливі, а тепер шкідливі. І тому в ім'я здоров'я нації треба уникати також таких ріжниць у подружжях, яких колись не уникали наші батьки, і не дурити себе, що вони вигадяться в житті та що, мовляв, „у мене буде інакше”. Так розумує тільки дурень, думаючи, що він буде блискучим виїмком.

Виїмки женячки з чужинками повинна публична опінія допускати тільки в дуже виїмкових випадках, нпр. в цілях державно-династичних, високорепрезентативних і т. п.

Річ ясна, що обидва випадки недобрі: значить недобре, коли наша жінка лучиться з не нашим мужчиною, і недобре, коли наш мужчина лучиться з не нашою жінкою, але сей другий випадок далеко гірший з церковного і національного становища.

І сей другий випадок в масовій появі головно заважив на тім, що провідна верства нашого народу за Карпатами основно обмертвіла для нас.

Одною з причин того обмертвіння нашого „пораненого брата” за Карпатами був брак живости нашого жіноцтва по сей бік Карпат продовж значного часу. Причиною того було непередуман-

ня тої справи в нашій Піемонті, в Галичині. Малиж ми тут інтелігентні дома, в яких був надмір дівчат, що нераз і оставали дівчатами. При сякій-такій рухливости можна їх було віддати заміж за Карпатами за наших людей з великим хісном для національної справи. Границі не було ніякої, не треба було ні паспорту, ні перепустки, тільки їдьте й оглядайтеся по тій справді прекрасній і здоровій землі, „там де Біла Тиса шумно Чорну доганяє”.

Та ба, в тім то й річ, що ніхто сего й не пробував робити в поважних родинних і національних цілях. А обов'язані до сего були ми Галичани з ріжних причин. Раз тому, що нас значно більше ніж закарпатських Руснаків, отже зобов'язував нас просто фізичний закон природи впливати на менше тіло нашого роду і зв'язувати його з собою. По друге тому, що ми були більше розвинені під оглядом національним, а се ще більше зобов'язує до такого діла. Чомуж ми сего не робили?

Вина того головно по стороні мужчин. То вони витворювали (і до сеї пори витворюють!) нехить до кожної жівишої дівчини, яка проявляє такий природний жінці нахил шукати собі любого мужа. А жінки се в кождім племени ества делікатніші ніж мужчини. Вони в поведенні з мужчинами стають такими, якими їх хочуть мати мужчини. Отже коли му-

жчини кожду живішу дівчину прозивають „кокеткою” і то в злім значінні того слова, коли таку милу у жінок чемність, укладність і лагідність супроти молодих мужчин глупо п'янується на кождім кроці злобними замітками („о, як ловить хлопця”), — тоді при культивуванні такого поведення з дівчатами ті делікатні ества затрачують згодом свою вроджену живість, ба навіть укладність і лагідність супроти мужчин, бо відчувають в них ворогів, з яких мов з ропух трискає їд за кожною зустрічю з ними. І се по якімсь часі доводить до того, що молоді дівчата і жінки племені, що має таких мужчин, вправді можуть бути дуже солідні, чесні, робучі, добрі жінки і добрі мами, але затрачують у собі природну і дуже потрібну жінці жіночу завойовницьку властивість. Без тої прикмети навіть гарна й молода дівчина для мужчини не цікава, він просто не годен сильно привязатися до неї, на чім розуміється терпить родинне життя.

Одна з признак Українців се нахил до глумливости, що особливо шкідливе у відношенні до жіноцтва. Такі звороти як „о, як вміє ловити собі хлопця”, повинні рішучо щезнути з життя у відношенні до наших дівчат. По перше тому, що такі „уваги” на жаль майже з правила неправдиві, а по друге тому, що якби були правдиві, то требаб їх вимовляти з похвалою для такої нашої дівчини, а не

з доганою: бо коли дівчина не йде до монастиря (о, якже потрібні нам добрі монахині!), то се її добре право вміти „зловити” собі мужа і сильно привязати його до себе як будучого опікуна й кормителя дітей, продовжителів її роду, її племені, її нації!

Чи тільки право? О, ні! Жінка має на те не лише право, але й обов'язок. Тричі обов'язує її той обов'язок так як три угли дому вона двигає в області того тягару, що судив їй Бог і дає природа та вимагає інтерес роду, племені і нації!

Коли молода дівчина справді вміє зловити собі мужа і сильно привязати його до себе, то сеж одна з найбільших цінностей спільноти, від церковної почавши, на племінній і національній скінчивши, — розуміється, коли та жінка морально не зла і привязання свого будучого чоловіка уживе на скріплення родини, а не на нищення його нервів і його майна. А добрий тип жінки, живої, здорової, веселої, приємної, дбалої і робучої можна виховати тільки добрим поведенням з нею а не глуфом і насміхом, зрештою таксамо, як добрий тип мужчини. Тільки все треба пам'ятати, що жінка далеко сильніше відчуває негативний вплив негативного поведення. Ось тут ми при головнім жерелі браку експанзивности, браку ємкости, рухливости і твердості нашої провідної верстви.

Англійський письменник Т. Г. Лоренс пи-

ше про психологію жінки у відношенні до мужчини ось що:

„Се клопіт з жінками, що вони постійно мусять пробувати примінитися до мужеських теорій про жінку. Так є тепер, так було від непамятних часів. Коли жінка абсолютно сама собою, тоді вона така, якою її хотівби мати її тип мужчини. Коли жінка істерична, то се тільки тому, що вона не знає докладно, до якого взірця вона має примінитися, якого мужчини жіночий ідеал має вона здійснювати... Але тип, не одиниця, творить теорію або ідеал жінки! У благородних Римлян повстала теорія або ідеал матрони... „Жінка Цезара мусить бути висша понад усяке підозріння”. Отже жінка Цезара з найбільшою привітливістю держалася того, щоб бути висшою без огляду на те, який був сам Цезар. Пізніші „джентельмени” такі як Нерон видумали ідеал „легкої жінки”. Ну й пізніші Римлянки були дуже легкі для кожного. Данте виступив з ідеалом чистої, непорушеної Беатричі. І чисті жінки почали свідомий себе похід через століття. Ренесанс відкрив учену жінку, і студіюючі жінки почали легко пописуватися в поезії і в прозі. Дікенс видумав ідеал „жінки-дитини”. І від того часу аж кишить від таких дитинних жінок. Він створив нову форму ідеалу Беатричі: чистої, але здібної до подружжя. По наслідуванні Джорджем Еліот-ом сей взірець санкціоновано. Таким чином благородна жінщина, добра жінка, здібна до саможертви мати опанувала поле... І наші власні мами належать до того рода жінок”.*)

Так діється тому, бо в логіці мужчин переважає розумування, а в логіці жінок переважає почування, звязане з інстинктом роду. Жінка примінюючись до жіночого ідеалу її типу мужчини, хоче

*) Подаю се за німецьким перекладом, бо тільки такий маю.

тим приміненням привязати його до себе як мужа і батька своїх дітей. Отже всі дивогляди, які бачимо серед жінок, випливають з вини мужчин. Англійський психолог слушно каже:

„То збожеволіла не модерна жінка тільки збожеволів модерний мужчина. Мій погляд такий, що се одинокє сформулювання, яке ту справу називає правдивим іменем. То модерний мужчина дурень, а молодий модерний мужчина се подвійний дурень. Він робить між жіноцтвом таке замішання, якого не робив перед ним ніякий мужчина: бо він абсолютно не знає, якої він жінки хоче”. **)

А якийже ідеал жінки витворили ми як національна спільнота?... Про се поговоримо „При площі рож”.

У світлі сих думок тим ясніше стане нам перед очима мертвий хребет наших прекрасних Карпат, мертвий продовж усього простору свого, коли ходить проміцну звязь провідної верстви нашої нації по обох боках Бескида...

Насліпо таких важних справ робити не можна, вони мусять бути передумані, поважно і річево передискутовані, поважними людьми вирішені і тоді во імя добра, сили і чистоти нашої спільноти згідно пропаговані.

Ясна і зорганізована думка нашої провідної верстви мусить дігнати кожду

**) Цікаво, що сі виводи мужчини психолога переклала жінка, Ева Мааг. І не додала до них ні одного слова замітки. Значить, годиться з ними цілковито.

чорну подію в нашій минувшині й мусить висвітлити її, щоб ми як нація витягнули науку з наших недочетів у минувшині. Тоді навчимося думати і про майбутнє. ***)

Коли появляються слідуєчі голоси в порушеній тут надзвичайно важній справі?

***) Пісня „Там де Чорногора сумно” стала народною. Дуже цікава булаб студія про те, як вона змінялася в устах народу. Нпр. другу її строфу чув я співану в такій формі:

Там ти любко моя жила,
Як цвіт процвітала,
Там ти діта молоденькі
В щастю проживала.

Нема сумніву, що ся форма гладша і лучша від первісної, вже тому, що уникає мужеських форм у відношенні до жінки й усуває чужий нашій мові вокатив у формі номінативу. Також останню строфку чув я в устах народу в лучшій формі, а саме в такій:

Вставай мила з гробу свого,
Дітей накорми,
Або мене ти з собою
До гробу возьми.

Тут у народній співанці зникло незрозуміле народове слово „посіти”, поправлений рим (накорми — прийми) і зникло твердше словечко „прийми”, заступлене м'якшим „возьми”, яке не має твердого звука „пр”. Простий народ знаменито поправляє блуди, які робить його інтелігенція, поправляє нераз і в поезії і в політиці, тільки інтелігенція того не бачить: ще не навчилася обсервувати. Та се очевидно не звільняє провідної верстви від обов'язку систематичного думання і проводу.

На нічній адорації

Зміст: На адорацію Найсвятіших Тайн мужчинами втискаються жінки. — Спомин з давних літ. — Про походження і значіння слова Евхаристія. — Як сю тайну називав сам Спаситель і як її пояснював св. Тома з Аквіну. — Яке значіння має Евхаристія для християн-католиків. — З історії Евхаристійних Конгресів. — Дещо про криваві торжества Азтеків. — Про страшенну тінь Гуїцільопочлі над Європою. — Чому пригадуються слова найбільшого філософа між пророками. — Як занялася страшним пожаром побожна Іспанія. — як той сам огонь тліє в цілій Європі. — Привид гієн у розкішних замках. — Виходимо з нічного богослуження коло год. пів до другої над ранком. — Як ми дісталися до дому і чому трудно було заснути по тій нічній адорації?

В п'ятницю 27 мая 1938 р. о год. три чверти на одинацятую вночі зачалася після програми нічна адорація Найсвятіших Тайн для мужчин на великій Площі Героїв.

Пішло нас кілька. Велика площа і всі галерії майже зовсім виповнилися мужчинами, але тут і там видно було троха жінок, хоч по дорозі поліція і добровільна сторожа Конгресу доволі енергійно не допускали їх, бо жінки мали передтим свою окрему адорацію. Та куди не втиснуться жінки? Мало їх було, але були. Переважно молоді, мабуть студентки, перед якими не встояла навіть здисциплінована поліція.

Тихо хоч мак сій. Годину почитання проводив відомий пресовий діяч Банґа Т. І. В часі мадярського „Вірую” та співів і взагалі в часі адорації є доволі часу і нагоди застановитися над величавим почитанням Найсвятіших Тайн в часі Евхаристійних Конгресів.

Тут я пригадав собі часи, коли в мені ломалося невірство й зникала ворожнеча до Церкви. Помалу я вже внутрі признавав і весь нерозум невірства і ве-

лику потребу церковної організації, але не міг звикнути в думці до участі в Найсвятішій Евхаристії та в Евхаристійних Конгресах. З тим я внутрі найдовше боровся. І тому вважаю тепер своїм обов'язком сказати бодай кілька думок для таких, яким був тоді я, про ту найглибшу справу християнської релігії та католицького культу.

Евхаристія слово грецьке, значить по нашому подяка, вдячність. „Евхаристос” значить приємний, чемний, розумний, добродійний, а в значінні прислівниковім: лагідно, після бажання.

Евхаристія се у християн ім'я для Найсвятішої Тайни в її подвійнім значінні: як некрівавої жертви Нового Завіта, установленої Христом, і як овочу, наслідку тої жертви, святої тайни, а саме на підставі благодарствених молитов в часі приношення жертви як найглибшої суті релігійного культу.

Найсвятіша Евхаристія се по віруванні катол. Церкви тіло і кров Христа Спасителя під видами хліба і вина, а Евхаристійна жертва се безкровне повторення в Службі Божій крівавої жертви на Голгофті за гріхи всіх людей і відпущення їх тим, що жалують за них, щиро постановляють поправу і готові до покути. Сам Христос Спаситель називає тайну Евхаристії „таємницею віри”, а се тому, бо вона перевищує слабий людсь-

кий розум і тільки вірою можна наблизитися до тої тайни.

По чудотворнім розмноженні хліба прирік Христос Жидам в синагозі в Капернаумі, що дасть їм споживати тіло своє і кров свою (Єв. Йоана 6, 26). І виконав своє приречення при останній вечері, коли перемінив хліб в тіло своє і вино в кров свою та подав апостолам споживати (Євангелія Матея 26,26).

Автор великого катехізму Шпіраго пише, що апостоли не бачили при споживанні ні форми тіла, бо форма хліба лишилася незмінна, ні форми крові, бо форма вина також не змінилася. Тільки сама суть їх дізнала переміни. І наводить за св. Томою з Аквіну таке пояснення: Подібно переміняється птасяче яйце в птицю, хоч його шкаралуша в нічім не змінюється.

Свята Евхаристія дуже успокоює і скріплює, бо вона означає дійсне перебування Божого Сина між людьми і в людях в символічних формах урожайности і поживи.

Якуж чисту і непереможну силу представляє християнин, що в святій сповіді позбувся гріховного обтяження і прийняв Найсвятішу Тайну Евхаристії з вірою, що прийняв в себе самого Бога, найвисшого, найсильнішого, наймудрішого і найсправедливішого володаря всесвіта! Хоч кожда добра ідея скріплює сили людини, то очевидно ні одно душев-

не скріплення не може рівнятися з тим, яке дає належно принята Найсвятіша Евхаристія. Тут є той момент, що минуле лучить з Вічним. І тому тут криється найглибша і найвисша тайна християнського культу по науці катол. Церкви.

Як оком сягнути похилилися голови великих мас мужчин, лунає спів малярський, лунають молитви в незрозумілій мові. Через голову скачуть цифри зв'язані з Евхаристійними Конгресами. Се не давня установа. Вперве уряджено Евхаристійний конгрес в м. Ліль в 1881 р. А потому відбувалися такі конгреси що року, що два роки. Відбувся такий конгрес і в Єрусалимі і в Римі і в Лондоні і в Мадриді і в Відні (1912) і в Люрді і знов у Римі (1922) і закінчений кривавим нещастям в Шікагу (1926).

Думка заметушилася мов від далекого запаху крови. Дивлюся на годинник: північ. Цікаво, що в Америці нема в нашій народі повіря про духів блукаючих нічною порою. Се властивість старого світа. Бодай я не зустрічав такого повіря ні в Америці, ні в Канаді.

Думка скочила з Шікага до Мексики. І пригадалися з його історії страшні жертви в людях, які продовж одного року доходили до десятків тисяч. Ось чого вимагав страшний поганський культ. Його величавість міряли скількістю пролитої крови. На сходистих пірамідах жреці держави Астеків живцем ви-

ривали серця з грудей полонених і ще дрожачі складали на вівтарі свому кривавому божкові. Се був свого рода націоналістичний культ, по суті той саміський, якого дух і тепер щораз сильніше обмотує різні народи. Тільки форма приношення жертви трохи інакша: безлична, насильна асиміляція. Що за клубок моральної погані і злочину криється в тім поняттю і якже сильно захоплює воно в різних краях також людей, що називають себе христіянами! Захоплює навіть католицьких священників, які нераз цькують до того злочину.

О, якже наскрізь видно тріумфальний похід кривавого Гуїцільопочлі по Європі. Яку страшну тінь кидає він на високу культуру її. Хвилями мається вражіння, що вона ось-ось заломиться і огнем займеться і кровю сплине і в руїну западеться. На думку тиснуться слова найбільшого філософа з пророків:

„Скажіть праведному, що благо йому, бо він споживатиме плоди вчинків своїх. Горе ж беззаконникові, бо буде і йому відплата за діла рук його... У той день Господь одіє гарні бляшечки на ногах... і гудзички і серіжки і запинки і пояси і посудини з пахощами і чарівні красою висильця і перстені і каблучки під носом і верхні намітки і спідні одежини і хустинки і гаманці і опліччя барвисті і плашки і повязки і зеркальця і сорочки з виссону та завої. І буде замість принадних пахощів смердота і мотуз замість пояса і парх замість завитого волосся і вузька верітка замість широкої обгортки і замість краси пятна (на тілі)... І пошле Господь си-

лу сухоти на товстих, а між знатними запалить полумя, мов полумя вогню”.

Очи звертаються на схід, де вся та нужда вже розлилася на величезних просторах, де живе і велика більшість українського народу. І все там є — аж до тої полуміни між знатними, що бушує мов полумя вогню. Вдивляюся в величавий вівтар, де опівночі зачалася досвітна Служба Божа, яку править еспанський кардинал Ізидор Гома, архиеп. Толеда, примас Еспанії. І стає в очах полумінню та кровю покрита рідна країна його, що вже два роки кровавиться і пожаром гогоче. І пригадується, як писала „Шенере Цукунфт”, що при найбогатшій католическій катедрі світа в Мадриді було перед тими страшними подіями кількадесят каноніків, та не було кому поїхати на передмістя відправити Богослуження і проповідь сказати... Тільки монахи видержували працю, головно чин Єзуїтів, але та праця не вистарчала супроти навали ворожих сил. І занялася страшним пожаром прекрасна Еспанія, колись така побожна від краю до краю.

Той сам огонь є скрізь в Європі, але ще під поверхнею і може вибухнути кожної хвили. З дня на день докидають дров до того вогню тумани, що вважають себе правителями, а вони очевидні вороги суспільности і власних держав. Європа горить від двох кінців і скрізь по під слід тліє, а вони ще розятрюють не-

навість між народами і займаються систематичним припіканням і без того у-
посліджених і терплячих. Але як вибух-
не той тліючий вогонь, то мабуть всю
Європу на довгі часи зустріне те, що так
страшенно предсказав Вавилонові най-
більший філософ між пророками:

„І Вавилон, царств окрасу, Халдеїв гордо-
щі поверне Бог у ніщо як Содому і Гомору. О-
садник там не осяде з роду тай до роду, ні Араб
не розложить шатра, ні пастух там зі стадом
спочивати не буде. Пустинний звір його заляже
і пугачами наповняться дома його. Житимуть
там струси і скакатимуть малпи косматі, шакалі
витимуть у домах їх і гієни по розкішних зам-
ках. Близько той час і не загаяться дні його...
Життя твоє шумне в пекло провалилось. Під тебе
стеляться черви і черви накривалом тобі... Ти по-
кинутий за гробовищем як пуста галузка, як о-
дежа вбитих мечем посічених, що їх вкидають у
вапняні ями, мов те падло, що його топчуть. Не
будеш ти в могилі з ними, бо ти спустошив зем-
лю свою, вбивав народ свій: о по віки не спога-
дається рід лиходіїв!..” (Ісаія).

Несуть св. Причастя поміж лавки на
великій Площі Героїв. Який процент
присутніх причащається? Трудно сказа-
ти, бо є місця, де причащається один за
другим, а є місця, де не причащається
ніхто.

Година перша по півночі минула.
Журюся, як видістатися з тої великан-
ської маси людей, коли вона рушиться
до виходу.

Можна було сісти з самого краю. І я
виразно се говорив, що так треба зроби-
ти тай аргументував чому: бо тоді лек-

ше буде вийти і може ще захопити яке авто, а до дому далеко і міста ми не знаємо.

Та що з того! Наш молодий провідник, що йшов на самім переді, бо знав мадярську мову, почвалав у саму середину великої заповненої площі, а з нас ніхто не хотів відриватися від нього. Отже й ми попали в саму середину.

Година пів до другої над раном. Колиж ми дістанемося до дому? Хоч властиве Богослуження вже скінчилося, то люди ще не виходять, то співають, то моляться.

Нарешті ми рішилися вийти і помалу видісталися з товпи. Біля Площі Героїв стоїть довгими рядами маса авт. Та до котрого приступимо, кожде замовлене. Йдемо пішки далі, мов звірята, що інстинктом кермуються в напрямі до свого леговища. І провідник не питає нікого, куди йти, посоловів, бо втомився, ледви волочимо ноги. Йдемо напівтемними вулицями. Нарешті надїздить якесь старе авто — свободне! Славаж Тобі Господи.

Сіріло, як ми дісталися до своєї кватири.

Я ще довго не міг заснути по тій нічній адорації. Чи тому, що був занадто втомлений, чи може тому, що ввижались мені величаві торжества, які все безпосередно попереджають розвал блискучих на око культур, повних у нутрі удавання, єхидности, неправди...

Пригода нашого Єпископа

Найбільш нервозний день Українців на 34-ім Евхаристійнім Конгресі в Будапешті.

Зміст: — Як зачиналася памятна субота 28. V. 1938. — Визначні представники католицького Сходу на Конгресі. — Два представники св. Конгрегації для Східної Церкви з Риму. — Кілько вірних є при двох гр.-катол. церквах у Будапешті? — Як наш Єпископ, Преосвящений Бучко, зголосився до промови на пленумі Конгресу і як йому визначили день, коли мавби промовляти. — Повідомлення, що кард. Гльонд буде одним з промовцем з Польщі. — Заява про образу нашого Єпископа й інтервенція Преосв. Павла Гойдича у примаса Угорщини, кард. Шередія. — Що з того вийшло? — Рішення без проголошення засади. — Предложення промовляти „від Радянської України по українськи”. — Що на те відповів наш Владика? — Як реагувала наша публіка? — Що сказали про недопущення до слова нашого Єпископа один чеський єпископ та один італійський архієпископ? — Що про се говорив о. Бангга Т. І. о. Назаркові ЧСВВ? — Хто властиво не допустив до слова нашого Єпископа? — Чи кард. Гльонд винен чи не винен? — Дещо про силу традиції і про покуту. — Лист головного організатора Евхаристійного Конгресу о. Бангги Т. І. до нашого Єпископа Преосвященого Івана Бучка.

Зі всіх днів, які ми Українці перебули в Будапешті в часі 34 Евхаристійного Конгресу, найбільше нервозна була для нас субота 28 травня 1938 р. То значить для нашого українського загалу, бо я ще більше зворушився в неділю, що оповім по черзі.

А зачиналася та субота зовсім по-важно як кожний день Конгресу. Рано в год. 8 наш Єпископ, Преосвящений Бучко, у мадярській церкві при вул. св. Герміна відправив читану Службу Божу для української секції. На тій Службі Божій було багато чужинців. М. ін. був католицький єпископ з Югославії й уважно приглядався нашому Богослуженню. Частини Служби Божої (Єдинородний Син, Іже херувими і т. д.) відспівав на хорах наш хор під проводом о. Бориса ЧСВВ, редактора „Місіонаря” з Жовкви. Майже всі наші паломники сповідалися і причащалися. Словом, ніхто не сподівався, що сего дня зустріне нас прикрий удар на світовім конгресі, призначенім для маніфестації обєднання в Христі всіх католицьких народів.

Тогож дня в год. 11 передполуднем

мало відбутися друге засідання нашої української секції, яке не відбулося, бо треба було скріпити сесію всіх орієнталів, яка в тім самім часі відбулася під проводом кардинала Тапоунія, патріярха Антіохії. На тій сесії цікаво реферував наш о. Міні з Хуста на Закарпатті. Говорив чисто по українськи про єдність Церкви. На тему Пресв. Евхаристії промовляв також по українськи наш Єпископ Преосвящений Бучко. Свій реферат закінчив по латині. Його дуже оплескували.

З визначних представників католицького Сходу треба згадати антіохійського патріярха сирійського обряду кард. Тапоуні'я, єпископа Назарету грецького обряду (по народности Араб, імени не міг я довідатися), вірменського архієпископа з Ливану Моєсліяна, представника арабського митрополита з Порт Саїду, єпископа з Атен византійського обряду Калявассі'я, єпископа тогож обряду з Царгороду Діонізія Варухас'а, єпископа з Софії Куртева, византійсько-словянського обряду. А з наших гр.-католицьких українських достойників були чотири Владики: два закарпатські, один галицький, один волинський: Преосв. Павло Гойдич, Єпископ прямишівський, Преосв. Олександр Стойка, Єпископ мукачівський, Преосв. Іван Бучко, Єпископ-Пом. львівський і Преосв. Николай Чарнецький Ч. Ізб., Апостольський візитатор з Волині. На тому засі-

данні були також два представники Св. Конгрегації для Східної Церкви з Риму, а саме Монс. Россо і Монс. Мойолі.

Крім того було багато греко-католицьких священиків, з самої Ромунії коло 40 з представником ромунського митрополита, настоятелем Капітули в м. Люгош, були десятки наших гр.-католицьких священиків з крилошанами з ЧСР, були наші питомці з ужгородського семінаря, були греко-католицькі священики з Угорщини (греко-католицькі Мадяри з дієцезії Гайдудорог) і кілька гр.-католицьких священиків з Югославії під проводом дра Шегедія, представника Преосв. Нярадія, й сотки вірних греко-католиків з ЧСР та Мадящини.

Були також Етіопці, коптійського обряду.

Грецьку Службу Божу, в часі якої співав грецький хор, правили день перед тим у церкві св. Стефана три єпископи, Калявассі, Варухас і Куртев, при участі кількох кардиналів і самого кардинала легата Пачеллія, що читав вірую по грецьки. Нашу співану Службу Божу мав Преосв. Олександр Стойка, в церкві св. Єлисавети коло гр.-католицької церкви. Співав хор ужгородських питомців. В Будапешті є дві греко-католицькі парохії, одна має три тисячі вірних, друга велика коло 12.000 вірних, з них уже тільки трохи признається до „Руснаків”, решта змадяризована або й мадярська.

Цілий суботнішній день стояв під знаком того, що пополудні буде промовляти від Українців на пленумі Конгресу в українській мові наш львівський Епископ-Помічник, Преосв. Іван Бучко. Ми знали, що наш Владика ще в четвер 26. V. зголосився в тій справі у директора підготовного Виділу Евхаристійного Конгресу, каноніка Михайловича, і що той відповів „добре” з тим, що зголосить це секретарці того Виділу. Вона повідомлена про се заявила, що зараз порозуміється з о. Банггою Т. І., властивим організатором Конгресу. Прийшовши від о. Бангги, повідомила нашого Владика, що він промовлятиме 3-го дня конгресу, в суботу, бо наперед промовлятимуть представники держав.

Прийшла субота. Секретарка підготовного Виділу Конгресу телефоном питає Преосв. Бучка, чи порозумівся в тій справі з польським кардиналом Гльондом. На те відповів Преосв. Бучко, що кардинал Гльонд на Міжнароднім Евхаристійнім Конгресі такий сам гість, як кождий інший єпископ. Він же не належить до організаторів конгресу. На те одержав відповідь, що з Польщі промовлятиме тільки один кардинал Гльонд.

Тоді Преосв. Бучко пішов до директора підготовного Виділу конгресу кан. Михайловича й заявив йому, що недопущення до голосу вважає образою католицького єпископа. Та директор під-

готовного Виділу очевидно на підставі інструкцій згори нічого не міг на те порадити.

Тоді Преосв. Павло Гойдиш, єпископ прясівський, що добре володіє мадярською мовою, пішов до самого кардинала Шереді'я, примаса Угорщини, представив йому цілу справу, заявив, що побоюється, щоб Українці демонстративно не опустили Конгресу та що колиб не допущено тут до слова українського єпископа з українською промовою, то се вважатиме своєю образою від Мадярів вся велика поверх 40-мільонова українська нація і тої образи очевидно не забуде.

Ніщо не допомогло. Нашого Владики до слова в Будапешті таки не допустили.

Довкруги того факту почалися всякі оправдання та перепросини. Інакше говорив кардинал Шереді, інакше о. Бангга Т. І., інакше кан. Михайлович. Та фактом є, що не проголошено ні перед тим, ні тоді ніякої засади, немовби з одної держави мав промовляти тільки один представник. І так з Югославії один говорив по хорватськи, один по словінськи, з Бельгії один говорив по французьки, один по флямандськи, з Рومунії промовляли аж три представники, один говорив по румунськи, один по мадярськи, один по німецьки. Промовляв по російськи світський Москаль, що живе в Будапешті, хоч Москалів католиків

зникаючо мало. Ба, промовляв у своїй рідній мові навіть Негр з орієнтальної італійської Африки. Тільки представника мільйонів греко-католиків Українців не допустили, щоб привитав конгрес у своїй рідній мові.

Правда, згадана висше секретарка іменем підготовного Виділу конгресу запропонувала вкінці Преосв. Бучкові ось що:

— Можете промовляти по українськи від радянської України.

На те відповів наш Єпископ:

— Я гохштаплером не був і не буду. Я представляю український Єпископат Галичини.

На те одержав остаточну відповідь, що з Польщі промовлятиме тільки один польський кардинал Гльонд.

Вечером тогож дня перепрошували ще телефонічно о. Бангга й кан. Балогг і ректор семинара, відомий мадярський письменник Тігамер Тот (Тігамер се наше „Тихомир”). Розуміється, наш Єпископ не признав їм ніякої рації й виїхав з Будапешту перед кінцем торжеств, який становило велике мадярське національне свято в честь св. Стефана. Не взяли участі в тім святі також всі інші наші Владики, ні Українці взагалі.

Чи маю точно описувати обурення між нами, якого свідком я був? Прикро булоб се робити. Згадаю тільки дещо. Я чув оклики: „І так має виглядати Між-

народний Евхаристійний Конгрес?..."
„Зіздиться мозок катол. Церкви з цілого світа й на його очах катол. Єпископа не допускають до слова лише тому, що за ним не стоять гармати, бо якраз інша причина того? Ну, ми того не забудемо!"

Деяку полекшу принесли нам вістки, що проти такого поведення заявилися також визначні чужі владики, м. ін. єпископ Кенігрецу (Кральового Градця) Чех сказав, що недопущення до слова українського Єпископа не могло бути в інтенції Апостольської Столиці. Подібно висказався також архієпископ Зари Італієць Мунцані й ін.

Наші люди не всі відразу довідалися про вислід тої справи, але хто тільки довідався, той переважно зараз опускав Конгрес.

О. Назарко, організатор нашого паломництва на конгрес, оповів мені опісля в тій справі що слідує:

Я був у о. Банґи в понеділок 31. V. веч. в льокалі „Мадярської Культури", при Марія-утца 23. Я сказав йому, що приходжу від української делегації, передовсім від преси, щоб знати, чому наш Єпископ не говорив. Він дав дві відповіді: 1. Що Єпископ на час не зголосився і не дав до цензури своєї промови, імпровізувати не дозволено. Та зараз додав, що се не рішаюче. 2. Що у справах промов запитують найвисшого Єрарха даної держави, кого уповажнює говори-

ти. Питали кард. Гльонда, він сказав, що іменем цілої Польщі говорить тільки він сам. Як уже се відповів кард. Гльонд, зголосився на письмі Еп. Бучко, тоді деякі члени Президії Конгресу були за тим, аби допустити Еппа Бучка, щоб промовляв ім. гр.-католиків. Та досмертний предсідник всіх конгресів владика з Намір рішив, що обрядові причини тут ні причім, бо тоді требаб допустити представників усіх обрядів. На мій запит, чому муж говорили представники різних меншин і недержавних народів, відповів: Тому, бо їх делегував Єпископат державної нації. Тому говорив нпр. представник Ромунів під Мадярами.

З того ясно, що до слова не допустила нашого Єпископа інтервенція кард. Гльонда.

Наші люди сильно на нього обурювалися. А мені здається, що кард. Гльонд невинний чоловік: адже ділає на кожного традиція, а традиція римо-катол. духовенства в старій Польщі голосно і довго домагалася, не допускати Владик східної Церкви до ніякого місця в сенаті. Колиж по кривавих повстаннях козацтва римо-катол. духовенство нарешті мусіло згодитися на се, то домагалася бодай того, щоб наш Митрополит міг засідати в сенаті щойно по останнім римо-катол. єпископі-суфрагані...

Довга й нелегка була покута римо-катол. духовенства під Росією по упад-

ку давної Польщі. Та, як видно з описаних тут подій у Будапешті і ще передтим з подібного поведення в Познані, традиція се тверда поява і не легко зміняється навіть по тяжких подіях.

Вже у Львові отримав наш Єпископ Преосв. Бучко лист від о. Бангги в німецькій мові. Подаю його тут в дослівнім перекладі:

Лист о. Бангги, писаний на фірмовім папері Конгресу, звучить як слідує:

31 травня 1938.

Ваша Ексцеленціє!

З глибоким болем довідався я, що В. Ексцеленція болючо відчули те, що Українські Католики як такі не були заступлені при багатомовних коротких промовах. Спішу з моєї сторони впевнити В. Ексцеленцію, що ми співчуваємо з Вашим болем і цілковито (його) розуміємо, та з другої сторони ми не сміли інакше поступити. Ми мали згори виразний наказ, не взивати до говорення поодинокі мови або національності, ні також поодинокі обряди, але к р а ї, причім за кожним разом краєві виділи мали нам призначати промовців — з одним виїмком Росії, де сьогодні нема ніякого краєвого виділу і не можна запитати ніякий Авторитет. А що Йх Ем. Кард. Гльонд говорив іменем цілої Польщі і не хотів дозволити на виступ поодиноким національностей (як нпр. Бельгійці), то Президент Преосв. Єпископ з Наміру рішив, що з Польщі не має бути ніякої більше промови. Думаю, що в таких обставинах В. Ексцеленція Самі не поступилиб інакше. Що секретарка, яка прецінь мала грати тільки підрядну роль, може не знала сего і робила В. Ексцеленції фальшиві надії, се при тім не має значіння. Отже я найпокірніше хотівби просити В. Ексцеленцію не гніватися на нас і не зберегти про нас гіркого спомину, бо прецінь ми з нашої сторони не сміли інакше поступити і ми като-

лицькому українству з серця прихильні. Як читаю у звітах і як мене запевняв також Й. Ем. Кард. Таппоуні, українство на орієнтальнім засіданні знайшло якраз в особі В. Ексцеленції достойного і замітного Промовця і Представника.

Ще раз прошу В. Ексцеленцію іменем Виділу ласкаво вибачити

у Х. дуже відданий
А. Бангга.

При Площі Рож

У греко-католицькій церкві в Будапешті.

Зміст: — Дещо про таке диво як „несвідоме думання”. — Про зрілий вік людини, якого не можна uważати зрілим віком. — Порівняння обсервацій коня і чоловіка. — Висновки з того порівняння. — Що значить своя Церква для нації. — Дві гр.-катол. церкви в Будапешті. — Як виглядає помешкання пароха одної з них. — Як основно мадярська влада засимілювала українську інтелігенцію на Закарпатті. — Оправа Євангелія за 8.000 зл. (пенгів). — Під яким услівям? — Вражіння з гр.-катол. церкви, якого я ще в житті не зазнав. — Як моя увага просто розлетілася. — Думка чи почування, що виглядає як простирано. — Як звенить мадярський спів у нашій не своїй церкві? — Про глибоке значіння красок у кристалі релігійного культу. — Внутрішній вигляд церкви. — Все по мадярськи тільки освячення по грецьки. — Як у тій церкві причащують, як хрестяться. — Пречиста Діва з мадярським щитом на руці. — Хто згодився на це? — Коли все те сталося?

Се просто неімовірна річ, як помалу розвивається свідоме думання людини. Се не помилка, що я висше написав „свідоме думання”. Я се нарочно написав, щоб підчеркнути, що є також несвідоме думання, хоч в офіційних підручниках психології про несвідоме думання нема згадки. Та воно мимотого існує. Я сам у своїм уже досить довгим і бурливим житті переконався про се і на собі самім і на багатьох інших людях. Тепер маю вже певність, що до самого кінця мого побуту в радикальній партії думав я про церковні справи несвідомо, але я очевидно думав про ті справи, бо я в приватних розмовах і на публичних вічах виступав проти Церкви, боровся з нею в ім'я радикалізму і націоналізму. А робив я се не лише в моїй молодости, але також у фізично вже зрілій віці.

Коли тепер застановляюся над тим, то приходжу до ось яких висновків: Фізично зрілий вік людини (нпр. четвертий літ десятка) зовсім не мусить бути рівнозначний з духово зрілим віком людини. „Совпадення”, покривання себе тих двох кругів понять в меншій або біль-

шій мірі залежить від клімату, в якому виросла людина — і то від клімату фізичного і духового. Молодий Араб або Гіндус вже в 16 р. життя здібний до глибшої застанови над найповажнішими справами релігії, філософії і держави, але молодий Англієць або англійський Американець ще в 30 р. життя найповажніше трактує бейсбол і інший спорт, а до таких справ як релігія, філософія, політика звичайно береться поважно аж геть-геть опісля, хоч у 30 році життя він уже фізично зовсім розвинений. Річ ясна, що також до того часу він вже думає і про релігію і про філософію і про державу, бо з тими поняттями зустрічається в школах, отже мусить про те думати. Та се не його думки. Він консумує в тім часі думки інших і коли навіть видає з себе думки про ті справи, то се не його думки. І власне тому його здоровий інстинкт каже йому в свободних від праці хвилях найсерйозніше віддатися забаві, а не тим справам, в яких глибші думки можуть мати тільки люди, що перейшли вже досвід життя.

Отже є думання і думання.

Подібно як є обсервування й обсервування. Нпр. кінь, що має кляпи по обох боках очей, може обсервувати світ, але тільки той, що перед ним. А коли він голову має спущену вниз, то може обсервувати тільки землю або каміння, по яким ступає. Чи се обсервація світа?

Обсервація, але яка? Вона так обмежена, що не можна її рівнати з обсервацією чоловіка, який отверто дивиться довкруги себе і ще до того заосмотрений в найлучші прилади до обсервування. Якби кінь мав навіть повну людську свідомість, то не багато можна булоб довідатися про вислід його обсервації світа, в тім часі, коли він ішовби з кляпами по обох боках своїх очей і з головою понуреною вділ. Річ ясна, що всі його обсервації відносилисяб тільки до тої частинки вуличного бруку, по якій він ішов в такім стані.

Чи можна сказати, що в тім булаб достаточна підстава до оцінки цілої вулиці й руху на ній, цілого міста й околиці його, цілого краю, цілої держави, цілого світа? Думаю, що ні, хочби той кінь був не знати який інтелігентний і свідомий. Хочби він не знати як глибоко і живо думав про ту частину бруку, яку оглянув, то про всі інші справи він не годен виробити собі ніякого поняття.

В такім стані знаходиться кождий чоловік, що думає несамотійно, я назвавби се навіть „несвідомо”. В такім стані був і я в часі, коли боровся з Церквою, думаючи, що тою боротьбою роблю прислугу своїй нації. Чи можна таке думання назвати дійсно свідомим?

Надзвичайно смішним виглядав я в своїх власних очах весь час, коли я з богослуження на Площі Героїв ішов до гре-

ко-католическі церкви при Рожак-тер („Площа Рож”), щоб там відшукати бодай мертві сліди праці і стилю української церковної творчості і тим самим української нації, яку асиміляційна політика довела в тім місці і в тім місті вже до цілковитого замиртвіння.

О, якже ясно й виразно я тепер розумів, що значить своя церква для нації! Навіть коли вона вже мертва в якімсь місці, то ще там у ній і тільки там можна знайти сліди свого народу. А коли вона жива, то якже дуже треба шанувати її і дбати про неї з ріжних, преріжних причин вічного й дочасного життя, свого власного і своєї спільноти!

Ось шумить і гуде велике місто Будапешт, переповнене сотками тисяч чужих паломників. Шукайтеж у сім великім, бурливім місті слідів своєї нації, ви всі невіруючі в Бога націоналісти донцівці! Смішні булиб ви до розпуку, колиб ви думали, що сліди нації збереглися тут деінде, як не в церкві.

Входимо. Зі мною старший, поважний священик зі св. Юра і світський Українець, що знає мадярську мову. Я просив його як товмача іти з нами.

В Будапешті є дві гр.-католическі церкви з двома окремими парохіями й парохами, одна в Буді, друга в Пешті. Пароха першої з них, Впр. о. кан. Балогга я вже пізнав. А від одного з наших львівських церковних достойників, який відвідував

о. Балогга, знав я, що він має помешкання з такими сальонами, яких не має навіть наш Митрополит у Львові, хоч митрополичі сальони у стилевій палаті при св. Юрі належать до дуже гарних.

Таким способом випосажування асимілювала мадярська влада здавна наше духовенство за Карпатами. Асимілювала так основно, що хоч 20 літ минуло від часу, як уже зникла мадярська влада з української землі на Закарпатті, то ще між українськими засимільованими духовними стрічаються патріоти, яким Мадярщина миліша і дороща навіть від своєї Церкви і свого народу!

І ще знав я від того самого достойника, що коли парох тої церкви в Буді післав до оправи св. Євангеліє на рахунок міста (бо місто Будапешт взагалі переняло на себе удержання обидвох греко-катол. церков), то управа міста казала дати кошовну оправу за 8.000 зл.! Розуміється, під услів'ям, що св. Євангеліє мусить бути в мадярській мові. І рік-річно на кошт міста роздають тисячі дарунків під свята парохіянам тих церков, очевидно все в тій самій цілі.

Та йдім по порядку. Я нарочно вибрався на відвідини нашої біднішої церкви, при Площі Рож, бо хто їде якимсь краєм і хоче бодай трохи краще пізнати нарід того краю, той очевидно краще зробить, коли буде їхати третьою класою ніж другою. Я знав уже, що па-

рохіяни обох гр. катол. церков цілком засимільовані. І люди і відправи в тих церквах. Отже не без певного дрожання серця вступав в нашу церкву при Площі Рож.

Неділя. Відправа в повнім ході. Велике богослуження.

Входжу з таким вражінням як на цвинтар, який ще живби. Такого вражіння я ще не зазнав, як мене дві мої ноги носять по білому світі.

Не знаю, на що наперед звернути мою свідому увагу, бо вона несвідомо так розприскується по церкві, як живе срібло-ртуть по тарілці, коли каплину його відарити пальцем. На все відразу звертаю розбиту і розпорошену увагу свою: і на людей і на головний вівтар і на царські врата і на священика і на золотистий опарат його і на дивну малярську вимову і на малярський спів і на жінок і на дітей і на мужчин і на дівчат і на хлопців і на все всуміш і на вікна і на лавки і на образи і на долівку і на прапори і на мою думку про нашу не-свою церкву. Та думка чи те почування мов простирає покриває всі вражіння і всі почування в ній, а під нею метушаться всі інші почування і думки.

Та щож! Вам тої метушні відразу на папері представити не можна. Се треба пережити і відчути на місці, щоби зрозуміти.

Так голосно звенить у нашій церкві мадярський спів, звенить від віттаря, звенить від хорів, звенить з цілої церкви. Так, то наші люди співають! Я пізнавби їх по тім співі навіть якби мав завязані очі й якби не знав, де знаходжуся.

Ярко блистить золотистий опарат на священику. Так, то наш опарат! І всі краски його стоять мені перед очима від дитинства мого, ще як мати за руку водила мене малого до церкви св. Николая в моїм родиннім місті.

О, якеж глибоке значіння мають навіть краски, вбрані у криштал релігійного культу.

Збираюся „до купи” і починаю по порядку оглядати нашу несвою церкву. Кинувши погляд на обличчя доволі бідного народу, що видно по одягах і вразі облич, починаю оглядини чомусь від церковних вікон. Може тому, що очі мимохіть підносяться догори, до неба, до Бога на вид тої умово-духової кривди, яку тут заподіяно одному з відприсків мого народу.

Бачу чотири вікна, боком на них кольорова орнаментика, серединою шибки зовсім білі, а два вікна за віттарем цілком вітражеві. Фу! Не годен довго придивлятися. Увага сама собою розривається.

Освячення. Що се? Чую грецьку мову.

Ага! Аби тільки не по старославянськи, аби тут не звучали навіть слова: „Прийміте, ядіте, сіє єсть тіло мое”..., бо вони подібні до звуку рідної мови того народу, що молиться в сій церкві... А що Апост. Столиця не признає освячення на сих землях в інших мовах як латинській, грецькій і старославянській, отже тут ціла Служба Божа по мадярськи, а Освячення заряджено по грецьки. Щоб ні один звук не зазвенів навіть подібний до української мови! У всіх своїх катол. церквах Мадяри мають відправи своїх Служб Божих по латинськи, а в наших гр. катол. церквах наказали відправляти по мадярськи. Такі дивогляди виходять при штучній асиміляції...

Вдивляюся далі. Священик причащає людей з чаші, ложечкою. Зовсім по нашому.

Увага знов розприскується по церкві, по трьох вівтарях її, при головнім і ліворуч правлять. А кольори в цілій церкві переважають якісь темні і цеглясті. І все в ній мальоване. І всюди видно наш стиль. І наші святі з гльоріями. І наш іконостас не іконостас, якийсь вже трохи мішаний. Але люди з обличча таки наші. І хрестяться по нашому, на праворуч. А остра мадярська мова, яка лунає з їх уст у церковному співі, так якось дивно відбиває і від тих мальовил і від тих людей і від тих золотистих опаратів на священиках і від тих образів. А на головнім

вівтарі трираменний хрест, тільки третє рамя також рівне, по обох боках. А за вівтарем — Пречиста Діва Марія, тільки з мадярським щитом на руці, представлена як опікунка Мадярів.

Хтось мусів згодитися на се, бо не чути було, щоб силою викидали з тої церкви наші образи і насильством вносили образ Богоматери з мадярським щитом. Ясно, що хтось згодився на се. Хто? І священики і парохіяни. Які? Очевидно скорумповані. Чим же їх корумпували? Одних ордерами і добрими платнями, других дарунками, третих пропагандою.

Мамоною і обіцянками видавали в них моральний зв'язок з їх власною душею і з їх народом. Делікатно оперували, підтинали. Золоті і срібні були сцизорики...

Царські врата блищать і над царським входом тайна вечєра і церква майже повна нашого народу, який так дивно, вривано, співає по мадярськи. А на все те дивиться образ Богоматери з мадярським щитом у руці, з мадярськими емблемами.

Цікаво, коли все те сталося?

Зараз довідаємося. По богослужєнні піду з товмачем до священика в захристію й добуду з него, що зможу.

„Urani irmalgaz!”

Думки при „Площі Рож” у гр.-кат. церкві в Будапешті над проблемою асиміляції.

Зміст: Про масову операцію найделікатніших духових і чуттєвих органів. — Про найчастіші слова в Службі Божій. — Що таке асиміляція? — Чи можна що мати проти природної асиміляції? — Се вічний закон природи, створеної Богом. — „Урані Іргальмаз!” — Зі співом щось не в порядку. — Очевидний злочин в Церкві. — „Покоряйтеся язици!” — Що ріже вухо, серце, думку і душу? — Про благородні цвіти, які родить асиміляція. — Як Англійці асимілювали Ірляндців. — Коротка історія Парнеля, провідника Ірляндців з англійського роду. — По чім пізнати благородну асиміляцію. — Про неприродну асиміляцію. — Де вона витворює найгірше кубло злочинів? — Хто винен у протиприродній асиміляції? — Чому жінки найбільше надаються до опору проти злої асиміляції? — Про вартість населення по обидвох боках Карпатських гір. Кілька загадок.

Щераз і щераз обіймаю очима всі предмети, малюнки і живі особи у гр.-катол. церкві при Площі Рож. Та церква була колись наша, а тепер тільки кости й тіло тих людей, що тут стоять, ще наші, але душа і серце їх вже чужі нам, мадярські. Вони з'оперовані внутрі, в най-делікатніших духових і чуттєвих органах людських, що мають найбільше скомпліковані функції. З'оперовані всі, від священника-пароха почавши, на жінках і їх біловолосих діточках скінчивши. В місце з'оперованих почувань і думок штучно вложено їм інші. І тепер з їх грудей лунає чужий спів. Раз-у-раз чую:

„Urani irgalmaz!”

Найчастіше чую ці слова у відповіді священникові. А що се велика Служба Божа, отже не трудно додуматися, що означають ці два слова, бо вони найчастіше повторювані у прекраснім діяльогу між священниками і вірними. І ви певно вже також додумуєтеся, що значать ті два слова, хоч ви зроду не чули їх і може ніколи й не були в мадярській церкві.

„Urani irgalmaz!”

Ану подумайте, що можуть значити ті два слова: „Урані іргальмаз!”

Перейдіть думкою велику Службу Божу. Виж її чули всі — від Кавказу по Сян і Попрад, католики і православні, віруючі й ліберали всякого рода. Отже котрі два слова в діяльогу великого Богослуження лучаються найчастіше?

Ви певно майже всі додумалися. А тим, що не додумалися, скажу виразно. Се наше „Господи помилуй!”

Якже дивно звучать ті два наші гладкі слова в твердій мадярській мові та ще до того з грудей нашого засимільованого народу!

„Urani irgalmaz!”

І когож має милувати Господь? Чи тих, що асимілюють, чи тих, що даються асимілювати, хоч з Божої волі повстали народи по вічним законам природи, яку сотворив Господь.

Отже чи асиміляція се гріх?

Як про сонце і про воду не можна сказати, що се зло, таксамо і про асиміляцію. Бо є асиміляція й асиміляція. Вона відбувається в природі, фізіології, ботаніці, граматичі та між живими людськими спільнотами. Ту останню асиміляцію Українська Загальна Енциклопедія (якаж се потрібна книга!) означає ось як:

„Асиміляція (лат.), уподібнення, присвоєння; в суспільних науках переміна одної народности, звичайно недержавної або менше культур-

ної в другу, звичайно державну або культур-
нішу”.

Коротка і добра дефініція. Особливо влучно підчеркнено, що се звичайно так буває. Значить, не все. Нпр. ось тут ні, чи радше до половини ні. Бо що наш нарід тепер недержавний, се правда, але він зовсім не менше культурний від мадярського народу. І якраз тому асиміляція наступила тут способом не-природним, штучним.

Таким чином людство знає два роди асиміляції: природну і штучну. Проти природної асиміляції не можна нічого замітити. Нема нічого вічного під сонцем Божим. Вітриють і розпадаються навіть найтвердші граніти, ржавіє залізо і згодом розлітається, вода сполокує помалу найвисші гори. Колись всеї земної кулі не стане і величезного сонця і всіх зізд: бо ніщо не вічне, тільки Бог.

Отже й невічні народи. Вони мають свою молодість, мають свій зрілий вік, мають свою старість і свою смерть: природну і напрасну, наглу. Річ тільки в тім, щоб кожда людська порода вижила своє життя, усвідомила собі ряд завдань, які їй призначив Господь („Урані іргальмаз!”) і виконала ті завдання. Потому може спокійно вмирати, як умирає людина, як умирає птичка чи рослина. Сеж природний шлях усього, що живе під Божим сонцем. Коли воно було гарне, то можна за ним жалувати, але нема при-

чини обурюватися і кричати, коли все пішло в порядку, по вічним законам природи, яку сотворив Господь. Що ослабне і не виздоровіє, — мусить умирати, зникати, розкладатися, переходити в інші організми. На те нема ради: такий споконвічний закон природи, створеної Богом.

„Urani irlalmaz!”

Якже дивно звучать ці два мадярські слова з грімких грудей нашого народу і не дають спокійно думати у гр.-катол. церкві над Дунаєм при Площі Рож. Звертаюся до мого товмача й питаю:

— Чи се мені так здається, чи з тим співом таки щось не в порядку?

— Маєте рацію, не в порядку, бо тут хор співає при великім Богослуженні що другу неділю, а сьогодні хору нема, отже люди тягнуть так собі, не конче в порядку.

„Урані іргальмаз!” — лунає зі всіх закутків гр.-катол. церкви, освяченої кров'ю св. Йосафата, підвалини нашого наближення до Петрової Скелі в Римі. Цікаво, чи і що Апост. Столиця робила в справі штучної асиміляції наших гр.-катол. церков на Мадярщині? Зараз по Богослуженні буду розпитувати про се. Адже тут стався очевидний злочин: корупцією перетягнуто дві наші парохії в сім місті в зовсім чужу для них мову й націю, залишивши їм для позору форму чаш і опаратів, образів і співу.

„Urani irgalmaz!”

Дивлюся по стінах. Де є який надпис, то лише мадярський. Показую на один з них і прошу перекладчика сказати мені, що се значить. Він перечитав і відповідає: „Покоряйтеся язици яко з нами Бог”.

Видно, видно, як був з вами Бог, подумав я собі, коли ви за нашої пам'яті стратили дві третини своєї прекрасної, загосподарованої держави.

І по другій стороні теж мадярський надпис. А зза вівтаря виглядає образ Богоматери з мадярським щитом, на ній мадярські емблеми, а в церкві лунає спів: „Урані іргальмаз” і ріже моє ухо, моє серце, мою думку, мою душу.

О, вже добре розумію, чому на відправи для наших священиків не призначили ні одної гр.-католическої церкви, хоч є дві.

Асиміляція! О, якіж благородні цвіти видає вона!

Ви певно думаєте, що я з глузом написав ці слова? А я їх написав зовсім по-важно з ось яких причин:

Далеко від нас на захід сонця є Ірландія, „Зелений Острів”, останнє прибіжище кельтійської раси. Задля незгоди в її нутрі опанували той острів Англичани і 1.000 літ гнобили населення його в такий страшний спосіб, що на континенті Європи ледви чи був де подібний випадок, хоч і тут діялися та діються страшні річі. Англичани вивласнили ав-

тохтонів Ірляндців буквально зі всієї землі й довели їх до такої нужди, що вони міліонами вигибали з голоду на рідній землі. І раз-у-раз зривалися їх повстання і раз-у-раз здавлювали їх Англійці у крові та знущаннях. А для більшого упокорення Ірляндців повідумували Англійці неімовірні „закони”, навіть для упокорення худоби ірляндських наймитів, бо господарів ірляндських не було вже ніяких. Отже Ірляндець не міг мати навіть коня більшої вартости ніж 5 фунтів... Що за погорда і що за злість криється в такім злобнім „законі”!..

І до такого споневіряного та 1000 літ гнобленого народу пристав Англієць високого роду, Чарлз Стеварт Парнелль, і став від 1878 р. провідником Ірляндців в їх дуже тяжкій боротьбі — в 32 році свого життя. В рік опісля заложив він їм „Сільський Союз” а в 1882 р. організацію „Національний Союз”. З великим передуманням переводив він бойкот англійських панів та по майстерськи вів у парламенті обструкцію ірляндських представників, аж поки не виміг закону про охорону ірляндських наємників землі від Англійців. Той засимільований до Ірляндців англійський аристократ і посідач дібр вложив у програму Ірляндцям домагання автономії і боровся разом з ними за неї, бо вважав таке домагання справедливим. Сьогоднішня незалежність та державна самостій-

ність ірландського народу мають в собі корінь і підставу, які їм дав той засимілований Англієць.

Ось приклад благородної асиміляції: з народу сильнішого до народу слабшого, гнобленого і поневіряного, віками битого і голодом винищованого.

Чи можна уявити собі між людьми щось більше благородне, як таку асиміляцію? Так виглядає благородна асиміляція: від сильнішого перейти до слабшого і працювати в обороні гнобленого, а не навпаки!

Робити навпаки — се певний і зовсім ясний доказ нікчемности.

Маємо і ми в нашій історії приклади благородної асиміляції людей чужих нам кровю і культурою, які всю працю свого життя присвятили українському народові. Один з останніх з блискучого ряду таких благородних асимілянтів був Вячеслав Липинський, Поляк по батьку, по матері і по культурі, римо-католическої віри і латинського обряду, в яких остав до самої смерті.

„Урані іргальмаз!” лунає в церкві раз-у-раз разячий спів.

А з другої сторони нема нічого поганішого, як асиміляція переводжена насильством і корупцією. Якже се морально нищить та забруджує і тих, що се роблять, і тих, що дають з собою таке робити! Якеж величезне й огидне кубло

злочинів, зовсім виразних і в зародках, сучасних і будучих, гніздиться в такій асиміляції, що її підставою насильство й корупція! Перебігання або перетягання в табор сильніших. Неприродне се „діло”, звернене проти законів природи, створеної Богом.

То кубло злочинів зачинається від Церкви, бо вона найглибше сягає в душу народу, — не одного, але обидвох, що вмотаються в таку асиміляцію. І там твориться найглибша западня з чумою й отруєю для сили й будучности обидвох народів з тої простої причини, що злочинами насильства і корупції не можна направити вислідів вічних законів природи, створеної Богом.

Та хто винен в появі й переведенні недобровільної асиміляції? Винні обидві сторони. Вина сильнішої така очевидна, що нема що про неї більше говорити. А вина слабшої сторони полягає на браку відповідного опору, зорганізованої оборони.

До опору проти недобровільної асиміляції найлучше надаються жінки з різних причин. Жінки чинник більше статичний, ніж кінетичний, вони з природи річі більше сидять в дома коло дітей, а менше зустрічаються зі світом, урядами, військом і взагалі з чужим оточенням, ніж мужчини. Жінки більше привязані до релігії, їх все більше видно в церквах ніж мужчин. Жінки мають більший вплив на

дітей ніж мужчини. А до опору вразі релігійного переслідування жінки і діти надаються ще лучше від мужчин.

Розуміється, до опору проти недобровільної асиміляції треба іскри своєї свідомости про те, в чім річ, за що йде боротьба, нащо ту боротьбу вести?

До розпалення такої боротьби не треба багато сил. Я думаю, що вистарчило б три свідомі жінки в одній парохії, щоб надати їй тон і боєвий напрям. А наше жіноцтво належить очевидно до найлучших. Якби воно не було найлучше, то не могло б родити і виховувати таких борців, що навіть найбільше зідлививий з українських письменників пише про них з найбільшим поважанням. Він ось як висказується про вартість нашого краю і племені (а наше плем'я очевидно тесаме по обох боках Карпат):

„Червона Русь доставляла для Польщі лучших воїнів, всі польські коронні гетьмани були родом Русини. Вона дала й козакам перших провідників... Там, в тім Підгір'ю, держалося дружинне варяго-руське начало навіть по упливі богато літ після татарського погрому. І сила руського руху в новім періоді зачалася відти”.*)

Куліш се один з найбистріших обсерваторів, яких взагалі видав великий український нарід, один з найглибших і найбільше робучих і безоглядних знав-

*) П. А. Куліш: Історія Возсоединенія Руси, том I. От начала колонизації опустошенної татарскимъ погромомъ кієво-галицкой Руси до начала столітней козацко-шляхтской войны. С. 288.

ців його минушини. Хто знає вартість Куліша як острого критика, той зрозуміє також всю вагу його великої похвали для галицького племені, від якого не різняться закарпатські Руснаки: сеж природне продовження наших Лемків, Бойків і Гуцулів, тільки по другім боці Карпат.

Отже як пояснити, що племя, яке має в собі такі вартости, могло так без опору віддати свої церкви і так основно засимілюватися в своїх парохіях?

Як пояснити омертвіння родинних звязків його провідної верстви здовж цілого хребта Карпат?

Залунало останнє „Урані іргальмаз“. Ще трохи і скінчилася велика Служба Божа в мадярській мові в українській греко-католицькій церкві в Пешті при „Площі Рож“. Йду з товмачем в товаристві канцлера Митрополичої Консисторії до захристії тої церкви, щоб поговорити з її священиком.

В захристії пораненого брата

Зміст: Притча про Самарянина. — Оригінальне пояснення тої притчі. — Довша розмова з гр.-катол. священиком Мадяром. — Коротка розмова з малим міністрантом. — Коли гр.-катол. священик може відправити Службу Божу в гр.-кат. церкві в Будапешті? — Чим були дві наші парохії в Будапешті? — Причини їх асиміляції. — Де було її власне жерело? — Про вісім нор, з яких випливало те, що розклало силу наших парохій. — Як називається головна нора того затроєного жерела? — Про власне зерно цілої справи оборони Церкви й нації.

Вже все затихло було в греко-католическій церкві при Площі Рож у Пешті, коли я з перекладчиком входив у захристію її, — а в ушах все ще звеніли тверді мадярські слова „Урані іргальмаз“, „Урані іргальмаз“, „Урані іргальмаз“... І мав я таке вражіння, якби се був крик пораненого брата, що з болю стратив притомність.

Назва „поранений брат“ для нашого племені, що було за Карпатами під пануванням Мадярів, прийнялася ще в минулім столітті. Ті два слова, що образно означають покалічення нашого племені чужим гнетом, прикликали мені на пам'ять відому притчу Спасителя про милосердного Самарянина. Св. Євангеліст Лука у гл. 10 виразно підчеркує, що Спаситель тою притчею відповідав на спокусливі питання жидівського правника: Учителю, що маю робити, щоб наслідити вічне життя? І хто мій ближній?

Ісус же рече:

Чоловік один ішов з Єрусалиму в Єрихон і попався розбійникам, що здерли з нього одіж, поранили його і відійшли, лишивши його ледви живого. Случайно переходив тою дорогою один священик та побачивши його обминув. Також Левіт був на тім місці, приступив, подивився

і обминув. А один Самарянин подорожній прийшов до нього і побачивши його змилосердився і приступив і обв'язав рани його та залив їх оливою і вином і посадив його на скотину свою і привіз його до гостинниці і доглядав його. А на другий день відходячи виняв два динарії (срібняки), дав господареві гостинниці і сказав йому: Доглядай його, а що більше видаш, я з поворотом зверну тобі. Як думаєш? Хто з тих трьох був ближнім тому, що попався був між розбійників? А він (жидівський правник) сказав: Той, хто оказав своє милосердя над ним. І сказав йому Ісус: Іди і ти поступай таксамо.

Вир думок повстав у моїй голові, коли я пригадав собі сю притчу. Повстав з різних причин. Передовсім тому, що я пригадав собі книжку Йосифа Пікля п. з. Месія-Цар Ісус, апробовану католицькою духовною владою в Монахії та поручену мені до перечитання якраз перед Конгресом Преосвященим Лятишевським.¹⁾ Я її купив і взяв на дорогу та з великим зацікавленням перечитав м. і. те місце, де автор вияснює притчу про Самарянина на стор. 43-44, кажучи, що люди, які напали на подорожнього і поранили його, не були звичайні розбійники, тільки тодішні жидівські націоналісти, а св. Письмо вкладає в уста Спасителя просто офіційальну римську номенклатуру тих часів, бо Римляни називали жидівських націоналістів злочинцями і бандитами. В дій-

¹⁾ Messiaskönig Jesus in der Auffassung seiner Zeitgenossen, von Joseph Pickl. Mit 15 Bildtafeln und 3 Karten. 2 видання, ст. 286.

сности се були політичні терористи, які послуговувалися насильством і супроти римських окупантів їх краю і супроти Жидів, які в їх очах були сторонниками Риму, кажучи по теперішньому: римофілами. Таких вони не тільки убивали, але й виграбовували. Бо „ограблювання противника належало тоді, а на Балкані ще і тепер належить до патріотизму таких банд так докладно як шкіра з вовною до барана і як вимя до коро-ви”. А далі автор, бувший німецький офіцер з часів світової війни, цікаво до-казує, що і Варава та два інші розбій-ники, яких розпнято разом з Ісусом Хри-стом, не були звичайними розбійниками тільки жидівськими націоналістами, а Варава був навіть провідником націона-лістів. І тому розарітована націоналіста-ми жидівська товпа в Єрусалимі так го-лосно й уперто домогалася від Пилата звільнення Варави, а не хотіла осво-бодження Христа, бо Спаситель завів земно-месіянistiчні надії жидівських на-ціоналістів, які під Месією розуміли та-кого провідника, що зачне фізичну бо-ротьбу з Римлянами, пере їх і осво-бодить рідний край. Навіть св. Петро був тої думки ще тоді, коли в обороні увяз-неного Спасителя виняв меч і відтяв ухо одному з тих, що прийшли увязнити Спасителя. Христос до своїх притч за-любки вибирав приклади з сучасного йому життя.

Знаючи все те тим виразніше можна зрозуміти глибину притчі про Самарянина. До того ще треба знати, що в очах священика одяг чоловіка, який не знав закона, був нечистий, отже священик з формальних причин не дотикав раненого. А знов для Левіта се не булоб формальною перешкодою, але він правдоподібно належав до безпартійних і не хотів мішатися в боротьбу між націоналістами та прихильниками Римлян.

А друга причина, задля якої мої думки зачали живіше кружляти, була цікава подібність між ситуацією того раненого чоловіка, яким не занявся ні священик, ні Левіт, і ситуацією нашого пораненого брата за Карпатами, на тяжке положення якого не звернули уваги світа ті, що з уряду свого повинні були в свій час тим зайнятися, але зробили се люди світські. А знаєте їх імена?

Священик у захристії, чоловік середнього віку, говорить по мадярськи з якоюсь парою людей. Коли скінчив, представляємося йому, кажемо, хто ми і говоримо, що прийшли відвідати греко-католицьку церкву, її духовенство й вірних. Отець канцлер Галянт просить показати церковні книги і питає, чи є ще старославянські. Показується, що є і що священик Мадяр, який з нами говорить, вміє навіть читати по старославянськи. Читає.

Я питаю його (розмова ввесь час

відбувалася через товмача), відколи в сій церкві перестали правити по старославянськи.

Мадяр священник відповідає, що від 1912 року.

Ага, подумав я, на два роки перед великою війною. Тоді правляча на Угорщині мадярська аристократія мала найбільший і рішачий голос в цілій австро-угорській державі. Та аристократія стояла тоді на верхах свого впливу і зарозумілости.

Питаю далі: А чи писали про те до Апостольської Столиці?

— Так, повідомляли.

— І щож на те відповів Ватикан?

— Відповіді нема по сей день, вже 26 літ... Отже ми прийняли, що Апостольська Столиця годиться на те.

Мене дуже кортіло сказати йому: Вправді Апостольська Столиця могла не відповісти тому, бо знала, що її булиб не послухали та за те відповів вам Господь великою війною, в котрій ви стратили 2/3 своєї держави. Одначе я здержався з такою заміткою, бо тоді розмова булаб очевидно урвалася.

В тій хвилі входить другий наш товмач, молоденький о. Гучко ЧСВВ, родом з Закарпаття, що добре знає мадярську мову. Розмова з мадярським священником іде щораз живіше. Довідуємося, що хвилево парох занятий, бо має у себе гостя, одного єпископа, що всі кошти у-

держання парохії переняло на себе місто Будапешт, що навіть вікарій має тут 400 пенгів місячної платні і т. д.

Наш о. Гучко, чи якийсь другий наш священник, який за той час надійшов, питає малярського священника, чи мігби в сій церкві відправити завтра Службу Божу. Той відповідає, що можна, але перед осьмою годиною рано.

Ага, подумав я собі, не хоче, щоб парохіяни і по 26 літах почули в сій церкві Службу Божу, яка тут постійно лунала перед 1912 роком.

А два молоденькі міністранти в білих одягах очевидно догадалися в чім річ і один з них відразу приносить нашому священникові вино й воду в ампулах. Наш священник усміхнувся і каже до того хлопчика:

— Завтра рано!

Хлопчик досконало повторяє по нашому: завтра рано.

Здивований питаю його, чи він знає по руснацьки. Киває головою, що не розуміє, що я до нього говорю. Питаю його те саме через товмача по малярськи. Відповідає, що по руснацьки не розуміє. А така гарна наша дитина, ясний бльондин, очевидно не Маляр.

Задумався я. Очевидно, наші дві парохії в самім Будапешті були доказом сили і пружимости нашої гр.-катол. Церкви на чужім терені. Значить, утрата їх не повинна нас боліти так, як болілаб

утрата наших парохій на своїй питомій території. А всетаки цікаво, як Маляри так основно засимілювали нашу парохію і то в такім розмірно короткім часі? Правда, вона тут оточена довкруги чужинцями. А всетаки був вплив до неї. Адже держаться наші парохії в далеких заморських краях, хоч цілком оточені чужинцями. Деж розвязка тайни такої основної малярської асиміляції?

По якімсь часі довідуюся, що теперішнє малярське правительство мало тепер видати чи навіть видало розпорядок у справі допущення богослужень у греко-католицьких церквах у Будапешті раз на місяць також у старославянській мові, однак, як мене запевняли, самі парохіяни спротивилися тому, кажучи, що не розуміють уже тої мови. Не знаю, чи вони дійсно з власної спонуки спротивилися тому, чи може спротив зорганізовано попід спід а зверху для політики оповіщено такий дозвіл. В усякому разі асиміляція наступила тут основна. Значить, тут місце, де можна і треба основніше застановитися над нею.

Нема сумніву, що в асиміляції наших двох парохій в Будапешті відіграли ролю Маляри й наші люди. Основна асиміляція могла наступити тільки тому, що Маляри відповідно наступали, а наші не ставили опору. І нема також сумніву, що повна асиміляція булаб не вдалася, якби малярський наступ не був розумно об-

думаний або якби між нашими людьми був зорганізований якийнебудь, хочби слабкий, опір асиміляції. То значить, що тоді не бувби Мадярам удався той плян асиміляції, навіть якби той плян був дуже розумний. І навпаки, навіть при повнім браку свідомого опору наших людей плян асиміляції їх Мадярами бувби та-кож не вдався, якби він був менше розумно переведений: нпр. якби діялися при тім явні насильства, бо насильства в духових справах все викликають протиний наслідок, ніж мали на ціли ті, що переводять насильства.

Крім того треба взяти під увагу ще три дуже важні чинники: минушість, сучасність і будучність, як їх собі люди уявляють. Також ті три чинники мусіли сприяти Мадярам, щоб асиміляція могла їм так основно вдатися: бо асиміляція се не легка річ.

Наперед розберім точки, які вияснюють нам брак опору наших парохій проти асиміляції.

Тих причин досить багато. Не маю просто часу призначити рангу кожній з них відповідно до її ваги. Отже буду про них говорити так, як вони насуваються мені на думку.

Засимілювання наших двох парохій в Будапешті могло Мадярам удатися вповні тільки тому, що в тодішній угорській Русі, яка тепер належить до ЧСР і називається Підкарпатською Русю, не

було свідомого національного життя, поза незначним числом одиниць. Отже головне жерело причин утрати тих парохій було не в Будапешті, тільки досить далеко від Будапешту, в Карпатських горах. Значить, треба розібрати причини браку національної свідомости і національного життя на прикарпатській Русі під пануванням Малярів.

1. Передовсім треба взяти під увагу розмірно невелике число українського (руснацького) народу на полудне від Карпат вчасі, коли Маляри розпочинали інтензивну асиміляційну акцію. Те число було кілька разів менше від числа Словаків на Малярщині і се одна з важних причин, чому Словаки на Малярщині були більше відпорні на асиміляцію ніж наші люди.

2. Друга причина того був брак допомоги зпоза Малярщини для наших тамошніх людей. Словакам помагали Чехи. Сербам помагали їх брати з рідньої їм держави. Ромунам на Угорщині також помагали їх земляки з Ромунії. А наші брати на Угорщині не мали ніякої допомоги ззовні, навіть найменшої.

3. Брак не то вже допомоги, але навіть усякого звязку з українським населенням поза Карпатами. Той брак був всесторонній і можна сказати повний, а головно бракувало звязку в отсих напрямках:

а) молодь наших братів за Карпатами не зустрічалася на університетах ні з галицькою українською молодю ні з придніпрянською (др Стрипський був виїмком);

б) не було женячок між інтелігенцією по обох сторонах Карпат;

в) не було правильної виміни думок ні при допомозі преси, ні при допомозі зіздів і т. п.

г) не було ні торговельних зв'язків, ні кооперативних. Вправді овочарсько-торговельні спілки наших Бойків з Синевідська в Галичині мали свої стоянки в Будапешті, але се були виїмкові і невеличкі появи, спроби простих людей, без ніякої участі інтелігенції.

4. Розмірно велика скількість мадярських жінок, які увійшли в родини нашої духовної і світської інтелігенції за Карпатами та знеутралізували їх під оглядом національним або й зовсім розложили, переробивши на родини мадярські. Памятаю, як кількох нас молодих хлопців просилося на ніч в домах тамошніх священиків вчасі наших прогульок, але ми всюди зустрічалися з відмовною відповідю. При тім пригадую собі як священики по мадярськи говорили зі своїми жінками і ті противилися.

5. Террор урядових чинників, особливо низших. Боязнь перед гістьми з Галичини в тім террорі мала одно зі своїх жерел.

6. Убожество нашого народу на Угорщині, яке датується від 17-ого століття.

7. Інтелекцію, що виходила з убогого народу та не мала під собою своєї матеріальної підстави, було Мадярам розмірно легко позискати матеріальними користями, особливо, коли взяти під увагу всі інші, висше наведені причини.

8. Брак обдумання опору проти асиміляції. Се, що так скажу, ключева причина. Коли появилася обдумання опору навіть серед найменшої групки, нпр. у трьох наших свідомих, активних, інтелекгентних людей, то така групка могла згодом зрівноважити всі некорисні для нас причини асиміляції, з виїмком, розуміється, числа нашого населення на Угорщині. Та по довším часі і на число вона малаби вплив вже з тої причини, що здержувалаб асиміляцію нашого народу. Та обдумання справи оборони Церкви і нації без відповідних ідеалів на ніщо не придається. А знов ідеали без відповідних жертв се пусте самодурство.

Якіж ідеали були в сій справі конечні?

Передовсім конечний був ідеал взірцевої монахині і монаха, який опанував би велику часть суспільности, або бодай виробив би собі в ній право горожанства. А той ідеал у тім часі не мав іще права горожанства в нашій суспільности. В часі, коли вже треба було вести

до бою живих людей, виплечаних на тім ідеалі, ми ще не мали права горожанства для самого ідеалу, який справді основно дисциплінує людей і людські спільноти. А без того очевидно неможливий успішний вислід боротьби.

Всі інші ідеали доброї жінки і доброї мами-тата можуть бути хосенні щойно тоді, коли в суспільности здобуде собі право горожанства і вкоріниться високий і глибокий ідеал доброї монахині, доброго монаха. Се те властиве жерело сили, се властиве зерно сили всякої спільноти. Без того боротьба се тільки шарпанина, яка може мати лише „вигляди на безвиглядність”, ніяких інших.

Чому? Та з тої простої причини, що націоналістичну боротьбу під кличем „запануєм браття й ми” противники можуть довести до стагнації таки зараз, давши можливість „запанувати”, тільки під деякими умовами, на які все згодяться ті, що не мають в собі висшого ідеалу в душі.

Се не „видумка католицьких фанатиків”, бо до своєрідного (розуміється низшого) ідеалу чистоти, присвяченої Божеству, доходили вже перед християнством також поганські народи — і ті власне народи були великі та могутні, поки шанували той високий ідеал. А спільнота, в якій той ідеал не має навіть права горожанства, може бути тільки матеріялом для інших спільнот, що ма-

ють високий ідеал жертви і дисципліни в ім'я Боже.

Від часу коли в Будапешті засимілювано дві наші парохії, наш „поранений брат” за Карпатами знайшовся в гостинниці, де загоїв рани свої. А зате наші брати поранені в інших місцях і тяжко терплять. Та не забуваймо змісту прекрасної притчі Спасителя: що треба тільки трохи уваги, труду і двох динаріїв, щоб тяжко поранених привести до здоровля. Се вічна правда з Божих уст.

Візита у православного Владики

Зміст: Дещо про заголовок і про те, як до нього прийшло. — Кілько є Малярів на Малярщині в пропорції до людей інших племен і народів? — Неймовірна казка про місто з сімома слов'янськими церквами під самим Будапештом. — Чи чув хто про се диво? — Не чув ніхто. — Їдемо до міста св. Андрія! — Що бачимо по дорозі? — Церква св. Архистратига Михаїла зі старослов'янськими надписами! — Сербі в 1918 році хотіли самоозначитися під самим Будапештом. — Як виглядає ратуш міста св. Андрія і що в ній бачив? — Дальматинець. — Мармуровий пам'ятник на ринку з чотирьох боків записаний по старослов'янськи! — Як виглядає православна катедра під Будапештом? — Гарний комплекс катедральної церкви, саду і палати. — В єпископських сальонах. — Розмова починається слов'янським воляпіком і переходить на німецьку мову. — Короткий зміст годинної розмови з сербським Владикою. — Вразіння близькості і великого споріднення. — Ще одно диво в місті св. Андрія під Будапештом. — Загальний спомин.

Заголовок „Візита у православного Владики” у зв'язку з поїздкою на Евхаристійний Конгрес може здивувати не одного читача. Бо тільки подумайте: поїхав католицький редактор на католический конгрес до Будапешту та опинився з візитом у православного Владики!

Та ви тільки послухайте, як він опинився на тій візиті, а тоді самі скажете, чи не повинен був зложити ту візиту та й описати вам її.

Прийшло до тої візити ось як.

Вже мої вище описані враження з греко-католическої церкви при Площі Рож („Рожак-Тер”) дали мені багато додумання над відношенням Мадярів до національних меншин. Розмови раз-у-раз немов самі собою сходили на ту тему з різними новими знайомими, особливо з тими, що приїхали з Чехословаччини.

Були між ними й такі, які впевняли мене, що то не тільки ЧСР, Польща й Румунія мають великий клопіт з національними меншинами, але також Мадящина.

— Та як Мадящина, питаю, адже її викроїли з чисто мадярського етногра-

фічного простору. І ще мільйони Мадярів лишилися поза мадярською державою, кажу!

— Смійтеся з того, звучала відповідь з різних сторін.

— Нинішні офіційні етнографічні мапи фальшиві. Тай все такі були!

— В теперішній мнимо чистій Мадярщині нема навіть 50% Мадярів.

— Добре булоб, якби було 30% Мадярів.

— Довкруги Будапешту нема ні одної чисто мадярської оселі!

— Та що ви говорите, кажу.

— Те що чуєте!

— А якіж народи тут живуть?

— От нпр. 200.000 Словаків збитою масою, що в ні одним селі не мають ні одної школи!

— І не засимілювалися?

— Вратував їх перед тим оден добре уложений релігійний співаник.

— Католицький?

— Ні, протестантський.

— Таж Словаки католики, кажу.

— Так, тепер католики, але тоді були протестанти. Тай тепер ще є між ними протестанти.

— А якіж іще народи мешкають довкруги Будапешту?

— Є багато Німців тай навіть Серби.

— Серби під Будапештом?

— Так! Тут недалеко від Будапешту є сербське місто Св. Андрія з 7 пра-

вославними церквами і з катедральним храмом, при яким у гарній палаті жие постійно православний єпископ.

Тих 7 православних церков в однім місті коло Будапешту було мені вже трохи загато і я зачав підозрівати, що з мене жартують собі. Церковними справами інтересуюся від довшого часу, на Мадярищині був я вже нераз, а про сербське місто під самим Будапештом з 7 церквами зроду віку я не чув. Тай ще до того той православний владика, що має в нім резидувати постійно!... Гм... Очевидно шуткують з мене, думаю, тай питаю канцлера нашої львівської Митрополії, Впр. о. Галянта, що приїхав з нами на конгрес, чи він чув коли про сербське місто коло Будапешту з 7 церквами і з постійним єпископом. Каже, що не чув. Питаю інших наших священників. Ні один не чув. Зачинаю набирати ще більшого підозріння, що мене натягають.

Прижмутив я одно око і дивлюся на свого інформатора приблизно так, як дивляться подорожні на Вільд Весті, де під добрим гумором в готелях кличеться платничого вистрілом з револьверу, і кажу:

— Слухайте, пане колего, ви мусите бути дотепний чоловік?

— Та чому дотепний? На тих церквах є і надписи старословянські.

— І не здерли їх Мадяри?

— Та не здерли, бо є.

Інформація про старословянські надписи була тою каплиною з приповідки, що переповнила чашу моєї терпеливості, і я сказав до мого інформатора з легкою іронією:

— Знаєте, православний єпископ міг би виїхати в тім дні, коли я вибравсяб, щоб подивитися на нього, чи він там справді є. Але ті старословянські надписи на церквах мабуть не шезнуть за оден день, коли вони там є. Отже хоч завтра вечером наша прогулька вертається до Львова, то я ще перед полуднем мушу бути в тім місті з 7 православними церквами і словянськими надписами!

— І побачите їх.

— А ви їх бачили?

— Бачив власними очима.

— І було сім церков?

— Було і є.

— І православний єпископ був?

— Був і є, я сам бачив як правив.

— А ви не поїхалиб зі мною до того міста?

— Можу поїхати. От завтра зберімся тут перед Келеті Удваром о год. 9.30 рано і поїдемо. То недалеко, коло 20 км. Їдеться льокалькою. Їзда коштує два пенги (2 зл.) вже в обидва боки разом, себто по золотому.

Все те виглядало мені на неймовірну казку, отже я постановив провірити її.

Порозумівся я якстій з кількома іншими членами нашого паломництва і вони згодилися поїхати.

Останнього дня нашого побуту в Будапешті вже в год. 9 рано зібралися з десяти нас перед східним двірцем і чекаємо. А нашого інформатора як нема так нема! Минуло пів години, три чверти. Не прийшов.

Ага, подумав я, значить вивинувся від компромітації, бо мабуть все, що говорив, се бляга, отже ніяково було йому прийти. Але треба переконатися, бо після того одного ствердження, коли воно покажеться неправдиве, можна буде судити про всі інші. Оглядаюся за поліцаєм. На щастя надходить такий, що має на рукаві написано, що він говорить по німецьки і по французьки. Питаю його, як дістатися до міста Св. Андрія коло Будапешту? Відповідає: До Дунаю доїдете трамваєм таким-то з пересідкою, там коло моста такого-то зійдете над ріку й купите поворотний білет до міста Св. Андрія за 2 пенги на льокальну залізницю. Поїзди до того міста і з того міста курсують що години.

Їдемо трамваєм. Пересівши на інший трамвай, зустрічаємо на слідуючій стації кого?... нашого інформатора! Ми дуже ним втішилися. Він спізнився був, але зловив нас. Яким чудом, не розумію.

Їдемо до міста Св. Андрія. Околиця гарна, сади, управні поля, виноградники,

хоч місцями видно останки наддунайських мочарів. А в однім місці відкопують староримський амфітеатр з кам'яними сидженнями. Видно, стояв тут колись якийсь більший римський військовий гарнізон, коли збудували такий амфітеатр і то не малих розмірів. А потому як Гуни надійшли то не треба їм було таких розважувань як театри, і вітри цілком землею занесли той театр. Аж тепер відкопують.

Входимо до містечка. Тут культура! Всьо бруковане або навіть асфальтоване з хідниками. Перша церква. Оглядаю перший надпис. Дійсно, старословянський. І то не один! На першім бачу, що він вмурований на пам'ятку хмаролому: „от проваленія облака дне 17 (29) августа 1814 літа”. Другий надпис, також по старословянськи, свідчить, що води Дунаю сягнули аж сюди дня 12 (24) марта 1838 — і на церкві зазначено, як високо сягала вода. Дуже високо! А третій надпис ще цікавіший — також по старословянськи. Він звучить, що ся церква ім. св. Архистратига Михаїла збудована в 1690 р. патріярхом Арсенієм III Чарноевичем, з Сербії, для поселившихся тут православних христіян, а відновив її Діонізій Новакович в 1759 р., а посвячено її в 1763 р.

Всі ті надписи на гладких мармурових плитах, вмурованих в церкву. Очевидно, культурні й бувалі люди робили

се. Бо ціла коротка історія церкви врита на ній у твердім гладкім камені. І пригадалося мені, як навіть у нашім архикатедральнім храмі св. Юра у Львові нема буквально ніякого надпису, де похоронений не хтобудь, а кардинал Сембратович. Якаж недбала наша провідна верства!... І така вона була мабуть скрізь і мабуть все: занадто добре годована й тому така лінива думкою...

Ідемо далі. Перед нами знов церква, ще більша від попередньої, але знищена, мабуть недавно, бо дах іще на ній стоїть. Вікна повибивані, тинк відлетів. Прошу нашого інформатора, щоб запитав когось по мадярськи, відколи та церква стоїть така знищена. Він звертається до якоїсь поважної пані, що вийшла з крамниці й та відповідає по мадярськи, а наш товмач перекладає:

— Тут в 1918 р. була битва з Сербами, що хотіли самоозначитися.

— З якими Сербами, перериваю здивований.

— Та з тутейшими, з сего міста, відповідає та пані.

Значить під Будапештом хотіли самоозначитися Сербі! Розуміється, з населенням міліонового міста Будапешту мусіли програти битву. Але що за відвага! Поговоривши ще трохи, йдемо даліше.

Доходимо до ратуша. На нім герб: ягня з хрестом і прапором на синім полі.

Під будинком старе, очевидно викопане, тесане каміння з римських або навіть з кельтійських часів. З ратуша виходить троє людей і запрошують нас до середини оглянути. Входимо. На коридорі уложені старі пам'ятники з римських часів з латинськими надписами, тут якась надгробна плита римського центуріона (сотника), різні інші предмети в порядку поукладані. Дбають культурні люди навіть за чужі пам'ятники, не то за свої...

Зразу говоримо через товмача, але по хвилі спроваджують нам чоловіка, що зовсім добре говорить по російськи. Показується, що се Дальматинець, який був у російськiм полоні. На мій запит, чи є окремий дальматинський нарід, відповідає „так” і виразно перечить, немовби він належав до сербського, хорватського або словінського племені. Він Дальматинець, і кінець.

Показує нам старі, великі книти магістрату ще з 16 і 17 ст. Оглядаємо всі і подивляємо. Папір дуже трівкий. Оправа міцна, як може бути найміцніша: окладинки тверді, обтягнені в добре виправлену свинячу шкіру. Люди на віки дбали про записні книги. Перелистовуємо їх, се спис імен і назвиск, а біля них різні жертви й податки, тут і там написано, на що вони призначені, всьо писане мовою латинською, пізніше німецькою. Нема часу переглянути докладніше ті цікаві книги великого формату.

Спішимося до резиденції православного єпископа. По дорозі на самій середині містечка бачимо гарний постумент з рожевого мармору, з чотирьох сторін записаний. Як? — Та по старославянськи! Хоч як спішимося, але відчитав я бодай те, що пам'ятник цей поставило товариство купців 1763 р. Варт було довше оглянути той пам'ятник, але треба було йти, бо часу небагато.

Вузька вуличка трохи підгору і перед нами катедральний храм західного стилю. Якраз напроти надходить високий священик з сивою вже бородою, елегантно одягнений. Питаємо його, чи єпископ дома і чи прийме нас на аудієнцію? Відповідає, що він секретар єпископа й зараз піде запитати. Вернувся з дороги й пішов, а ми тимчасом оглядаємо катедру. В ній приємно холодно, долівка з гладкого каміння, на стінах і на головнім вівтарі видно сліди давнього багатства. Церква простора. Є срібні річи, є старі плащениці. Виглядає справді на катедру. Старославянські надписи. З дива не схожу — такий великий славянський храм під самим Будапештом!

Ми оглядалиб його ще довше, та входить той поважний священик і каже, що єпископ прийме нас зараз. Вийшли ми з церкви і йдемо через тінистий сад, прямо до палати владики. Все в однім комплексі, церква, сад і палата, сад гарно удержаний, з кльомбами цвітів, на схо-

дах палати мужеська служба очікує гостей. В передпокою в партері значний ряд вішал на стіні. Видно, ті, що се робили, рахувалися з більшою кількістю прибуваючих гостей. Входимо в середину.

Високі сальони, притишених, панських кольорів, величава бібліотека, в прекрасних оправах книжки з золотими витисками сягають високо аж під стелю.

Очевидно культурна станиця, та ще й яка! Дійсно гарна.

За хвилинку входить сербський православний єпископ. Висока дистингована постать старшого чоловіка, приблизно в 7-ім десятку літ, але ще здорового. Представляємося і кажемо по українськи, що ми Українці, католики-уніати з Галичини, приїхали на Евхаристійний Конгрес у Будапешті і довідавшись, що тут є сербський владика, приходимо відвідати.

Дякує і просить сідати. Сам сідає на великій канапі під стіною, коло нього стає його секретар і весь час стоїть. Ми сіли на плюшових фотелях півколесом. Меблі добрі, елегантні. Мимохіть приходять до голови, хто все те фундував і утримує? Та не випадає відразу питати і ще до того про такі річі. Зрештою, думаю собі, покажеться, чи владика розмовний чоловік. Коли так, то не одно питання можна буде йому завдати.

Зачинається розмова. Владика каже,

що знає дещо про нас і наші відносини. Говорить по сербськи, але мішає багато московських слів, очевидно, щоб нам було більше зрозуміле.

Пригадав я собі, як був я ще студентом, тоді ми у Відні робили собі при неділі такі жарти: закладалися, чи проходжий чоловік студіював в університеті, чи ні. Потому котрийсь з відважніших перепрошував того пана, представлявся йому і при свідку питав, чи він був на університеті, чи ні. З ріжними людьми мали ми з того приводу ріжні пригоди, але по якімсь часі набрали ми такої вправи, що рідко коли помилялися. І тому вже не можна було закладатися. Отже коли я тепер придивився православному владиці, на основі моєї старої практики прийшов я до погляду, що він мусів студіювати не на Балкані, — а на однім з західніх університетів. І питаю його про те. А влади́ка каже, що студіював у черновецькім університеті. Отже Ваше Пресвященство говорять по німецьки, кажу. Так, відповідає. А що всі ми прибувші знаємо німецьку мову і нам вигідніше говорити нею ніж сербсько-російським воляпіком, отже говоримо дальше вже по німецьки.

Добру годину тривала наша розмова. З неї довідалися ми, що сербський влади́ка знає не тільки наші відносини на Буковині, що не булоб дивне, бо він там студіював, але й у Галичині, знає про

наші церковні справи, говорить навіть про боротьбу двох напрямків і т. д.

З природи річи розмова зійшла на celibat. Православний владика виразно признав, що безженне духовенство для Церкви практичніше, ніж жонате, але обстоював думку, що Східня Церква не може мати безженного духовенства й говорив, що се не вказане особливо на Балкані, де бездоріжжа в горах і де дім жонатого священика буває самотнім можливим місцем віддиху для нього й культурним осередком для оточення і т. д.

Питаю його, відколи в сім місті є православний єпископат.

Відповідає, що документи сягають 1598 р., але православні єпископи мусіли тут бути вже передтим.

Господи, подумав я, таке старе єпископство — і ніхто з нас про нього нічого не знає, хоч се не так далеко від нас і хоч сей єпископ знає навіть про наші внутрішні церковні відносини!

Бачу, що владика розмовний чоловік, отже питаю його, яка велика його дієцезія й кілька вірних має в ній та що це за вірні по народности.

Відповідає, що дієцезія його обіймає цілу теперішню угорську державу, а має вірних 38.000 душ, з того коло 8.000 Сербів, а інші се православні Ромуни, Маляри, Цінцари, Македонці і т. д.

Питаю далі, кілька має священиків і яких.

Відповідає, що має 21 священиків Сербів, 12 Ромунів, 4 Македонців.

Питаю далі, чи має консисторію й капітулу.

Відповідає, що консисторію має, а капітули не має.

Питаю далі, нащо їм було будувати в такім невеличкім містечку аж 7 церков, коли мають розмірно небагато вірних.

Відповідає, що православне населення втікало сюди з Балкану перед Турками, а втікали якраз багатші люди, купці, які за честь собі мали будувати церкви та випосажувати їх. А щодо числа вірних, то воно було колись далеко більше, от уже по великій війні реемігрувало до своїх держав коло 70 процент православних з Угорщини.

Питаю, кому владика підлягає, чи може він автокефальний?

Відповідає, що підлягає сербському патріярхові в Білгороді. Правительство Угорщини радо згодилосяб на його автокефалію, подібно як польське навіть постаралося, щоби православна Церква в Польщі була автокефальна, але годі на це пристати.

Non possumus, додає по латинськи.

— Отже правдоподібно не дістаєте через те ніяких дотацій від угорського правительства, питаю.

— Не дістаємо, каже.

Не випадало ще докладніше випитувати владику в справі жерел його доходу, але й без того відносини були мені ясні.

Питаю ще, як вони тут удержуються перед асиміляцією.

Відповідає: головню тим, що православні не люблять мішаних подруж, такі подружжя дуже рідкі в них, може є 1 проц., а може й того нема, женяться з людьми своєї віри. І се нас держить, каже.

Зовсім слушно, подумав я. Коби се нашим людям вбити в голову скрізь, де вони живуть, бо інакше мішані подружжя витворять таку брагу, що ні нам, ні нашим сусідам довкруги не буде з неї пожитку.

Запитав я ще владику, чи мають вони на Угорщині свої школи.

Відповів: Так, маємо 19 своїх шкіл і в Будапешті 2 великі інтернати, мужеський і жіночий. Фундував ті інтернати магнат Текелі.

— Мадяр фундував православним Сербам інтернати? — питаю.

— Є дві лінії Текеліх, одна з них наша, православна, каже.

Завдав я ще два питання про його бібліотеку й ми подякували за авдієнцію та розпращалися. Хоч говорили ми майже весь час чужою нам німецькою мовою, то вражіння винесли — немов

своє, рідне, славянське. Якій близькі собі славянські племена!

Православний сербський владика, якого ми відвідали, називається др Юрій Зубковіч.

Та й ще одного дива зазнали ми в тім місточку: ніде не було ні на лік квасного молока — в країні з такими прекрасними коровами, які мають Мадяри, споконвіку пастирський нарід! Як се вияснити, не знаю. День був погідний і гарячий, отже ми дуже хотіли пити, але мусіли вдоволитися хто содовою водою, хто вином, хоч вино в таку спеку не добре ділає на непривичних до нього.

Се була одна з моїх найдивніших візит. А найбільше дивувало мене те, що ніхто з нас не мав поняття про існування такого старого єпископства під самим Будапештом. На завжди остане в моїй пам'яті те місточко, де є багато зелені і багато сонця і велика тиша і стара-старинна культура і гарна бібліотека сербського владики.

По виході з палати сербського православного владики пригадався мені відомий вислів Папи Урбана VIII:

„Per vos, mei Rutheni, Orientem convertendum spero.“ *)

Сі замітні слова, що століттями звенять з Петрової скелі, спираються м. і.

*) Сподіваюся, що через вас, мої Українці, буде навернений Схід.

на правильнім відчуттю племінної близькості нашого народу з іншими славянськими народами східної культури. На жаль, тепер діються річи, які просто унеможливляють українській греко-католичеській Церкві, її духовенству й вірним, діяльність на більшу міру, хоч від кінця великої війни моглиб бути створені ідеальні умовини і підстави до великої і дуже позиточної праці на Сході в дусі зєднання.

Промова Св. Отця

На закінчення 34-го Евхаристійного Конгресу в Будапешті.

В сю хвилину, коли чудовий винахід радіофонії дозволяє Нам говорити до вас так, немовби ви були присутні, з тою батьківською любов'ю, яка не знає віддалі. Нам здається, що Ми знов знаходимося у столиці Мадярщини, бо багато вже тому літ Ми відвідали Будапешт й мали велику честь подивляти там не лише пам'ятки минулого, але також палку й діяльну віру мадярського народу. Все те згадуємо дуже приємно; по такому довгому часі можна сказати, що річі, ваші спомини і ваша слава відживають під нашими очима й викликають у нас глибокий подив. Ми бачимо ще в душі лицарську постать апостольського короля св. Стефана, яка взноситься на Бастіоні Рибаків. Нам здається, що він на всі часи благословить свій нарід, заступається за народом, що його взяв під свою опіку, кермує ним, дістає для нього поміч з неба, — св. Стефан, якому, як говорять, благословенний Петро, все живучий у своїх наслідниках, дав його

королівство і який не хотів взяти королівської власти ні від кого іншого, тільки від нього. Пригадуємо Собі дуже святе життя і такий лагідний характер його сина, св. молодця Емерика, який у розцвіті життя перенісся до вічної батьківщини, й підносимо його як взір для католицької молоді, як Ми се вже зробили тому кілька літ з приводу 900-ї річниці його смерті. Одночасно бачимо в душі мужчин і жінок, які вийшли з вашої нації, особливо святу Єлисавету, святого короля Володислава, визначних в євангельських чеснотах, які внаслідок розголосу їх життя і їх знаменитих примірів прославили Мадярщину і зробили з неї свого рода непереможне забороло перед ворогами християнського імени й європейської цивілізації. Отже до вас насамперед, Наші дорогі сини Мадярщини, до вас звертається Наше серце. Через ласку Божу, яка підсичує євхаристійне життя, благаємо в сій хвили для вас у Бога не лише того спокою-мира, без якого не може бути правдивого мира, але також гідности мира, до якої має право мадярський нарід. Дальше благословимо з усього батьківського серця всіх тих, які з усіх країн прибули, щоби взяти участь в Конгресі в Будапешті й тоді, коли Наш Спаситель, укритий за євхаристійною заслоною, але до певної міри видний очам віри, тріюмфує у злуці з нами, благаємо його безнастан-

но, щоб його божеська діяльність піддержувала і скріпляла згоду, якої не бракує, в надії, що доживемо кращих часів; щоб Він схотів розігнати з виднокруга хмари, передвісники нових бур, божеськими проміннями свого світла і благодатним діланням своєї ласки. Щоб він схотів усунути з нашого серця великий неспокій, успокоюючи тривогу в душах і розганяючи їх темноту. Уділяємо особливого благословенства дорогому клирові й дорогому мадярському народові та просимо всіх благодатей для правительства сего Апостольського Королівства, яке признавши в нашому легаті нашу власну особу приняло його з такими почестями і працювало з заповідливістю і в згоді для щасливого успіху Конгресу. Дай Боже, щов ваш евхаристійний збір оживив у всіх душах любов, слушно названу законом цілого Євангелія, і приніс обильно якнайлучші овочі, не лише скороминаючі, але й трівкі; щоб він підсилював віру, яку ви одержали від ваших предків, щоб він побільшував у вас надію на небесні блага, щоб він одушевляв і піддержував полум'я божеської любови, матери всіх християнських чеснот, до тої міри, щоб захоплені приміром добрих навіть ті, що віддалилися від Христа, нашого Спасителя, вернулися щасливо в його обняття і щоб благословення всемогутнього Бога зійшло на вас й остало назавжди.